SLUSSENPROJEKTET
SCHAKTNINGSÖVERVAKNING
DELRAPPORT 5

# Hörnet Klevgränd – Glasbruksgatan, före detta Lilla Glasbruksgatan 23.

## Schaktningsövervakning inom fornlämning L2015:7789

## fastigheten Södermalm 7:78, Stockholms stad och län, Södermanland

Bebyggelselämningar i form av en källargrund från 1700-talet och kulturlager från sent 1600-tal till första hälften av 1800-talet

Peter Sillén

Arkeologikonsult

ARKEOLOGIKONSULT
Optimusvägen 14
194 34 Upplands Väsby
Tel: 08-590 840 41

www.arkeologikonsult.se

OMSLAGSBILD: Lilla Glasbruksgatan västerut från korsningen med Stora Glasbruksgatan till höger. Till vänster går trappor till Katarina Kyrkobacke. Mitt i bilden syns Lilla Glasbruksgatan 23 och till väster om det Elias Kullmans stenhus från 1730- och 1740-talet, som finns kvar än i dag vid dagens Klevgränd 16 A och B. Fotograf: Kasper Salin (1856–1919). Bilden är tagen mellan 1885–1919. Objekt-ID: Stockholms stadsmuseum. Fotonummer F 3996.

ALLMÄNT KARTMATERIAL:
Fastighetskartan: © Lantmäteriet
Terrängkartan, samt GSD–Översiktskartan: Lantmäteriet (CC0)

© Arkeologikonsult 2021
Upphovsrätt, där inget annat anges, enligt Creative Commons licens CC BY.
Villkor finns tillgänglig på http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sv

# Innehållsförteckning

SAMMANFATTNING ..... 5
INLEDNING ..... 5
BAKGRUND ..... 6
TIDIGARE UNDERSÖKNINGAR I NÄROMRÅDET ..... 9
METOD OCH GENOMFÖRANDE ..... 10
ANALYSER ..... 10
RESULTAT ..... 10
BYGGLOV FÖR ETT STENHUS 1778 OCH DÄRTILL BRANDFÖRSÄKRINGAR UNDER 1800-TALET ..... 21
FASTIGHETSÄGARE OCH MANTALSSKRIVNA PÅ FASTIGHETEN GLASBRUKET ÖVRE 43, 44 (2) MELLAN 1730 OCH 1863 ..... 23
MANTALSUPPGIFTER 1800-TAL ..... 23
SLUTSATS ..... 27
REFERENSER ..... 28
ADMINISTRATIVA UPPGIFTER ..... 30
BILAGOR ..... 31
Bilaga 1. PM med anledning av rivning ..... 31
Bilaga 2. Keramikanalys ..... 32
Bilaga 3. Kakel från Klevgränd ..... 34
Bilaga 4. Kritpipsrapport ..... 36
Bilaga 5. Fyndlista för övriga fynd ..... 42
Bilaga 6. Kontextbeskrivningar ..... 45
Bilaga 7. Arkivuppgifter ..... 46

## Sammanfattning

Den arkeologiska undersökningen kom att beröra en tomt i kvarteret Glasbruket övre med anor från 1600-talet inom fornlämning L2015:7789 Stockholms stadslager. Kvarteret låg vid Lilla Glasbruksgatan i det som i dag är östra delen av Klevgränd på Södermalm. Kvarteret gick ursprungligen under benämningen Glasbruket övre 43, 44, men ändrades till Glasbruket övre 2 i början av 1800-talet. Först 1832 infördes gatunumrering och adressen blev då Lilla Glasbruksgatan 23. Rapporten redovisar bebyggelselämningarna av en källargrund till ett hus som uppfördes vid slutet av 1700-talet och kulturlager som påträffades vid undersökningen. Rapporten berättar också om några av de människor som bodde på Lilla Glasbruksgatan 23 under 1700- och 1800-talet.

## Inledning

Arkeologikonsult har på uppdrag av Länsstyrelsen i Stockholms län (Lst dnr 4311-22393-2013) utfört en arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning inom fornlämning L2015:7789 fastigheten Södermalm 7:87 på norra Södermalm i Stockholm (figur 1). Arbetet utfördes mellan Klevgränd och Glasbruksgatan (vid Katarina kyrkobacke) mellan november 2019 och januari 2020 med anledning av att Implenia AB skulle utföra ventilationsarbeten genom berget till en ny bussterminal inom Slussenprojektet. Syftet med undersökningen var att med ett vetenskapligt arbetssätt dokumentera kulturlager, konstruktioner och fynd som framkom i samband med schaktningen.

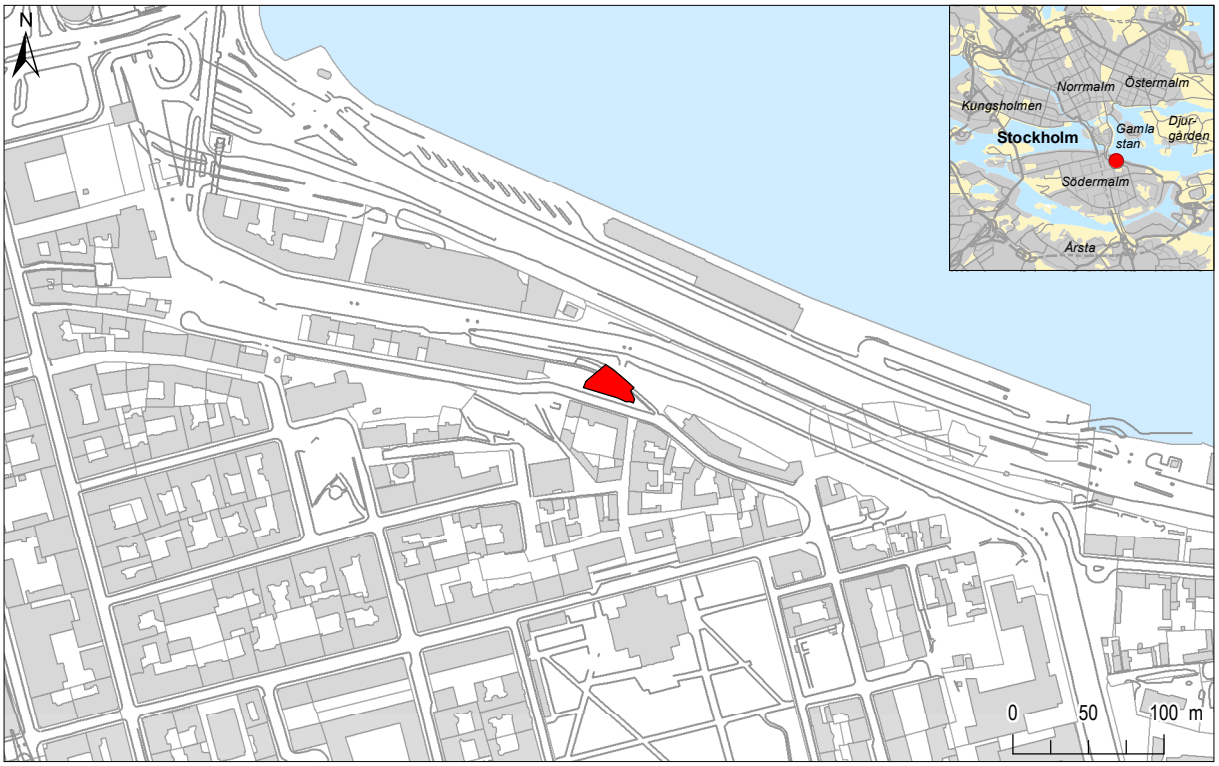


***Figur 1.*** Undersökningsområdet markerat i rött på en underlagskarta från Stockholms kommun. Skala 1:5 000. Översikt i skala 1:200 000.

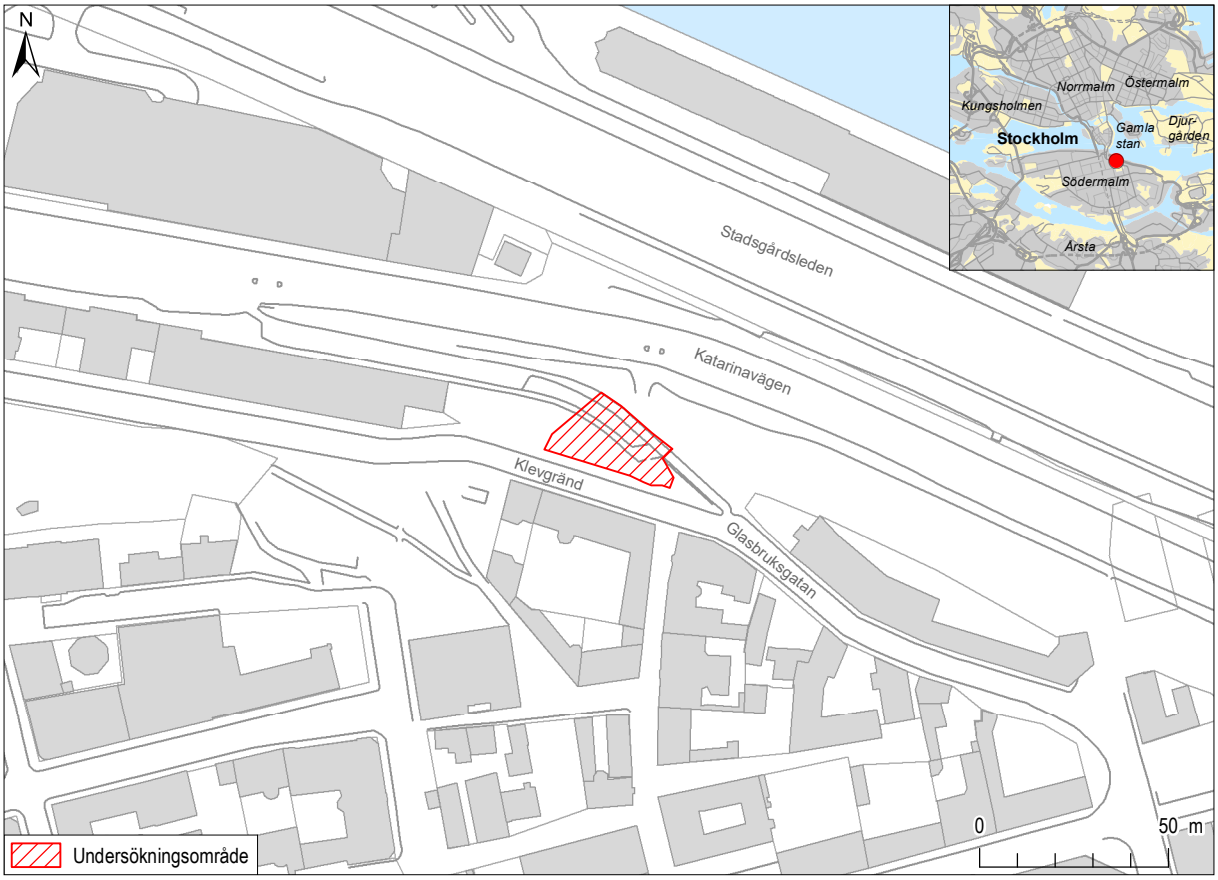


***Figur 2.*** Undersökningsområdet på en underlagskarta från Stockholms kommun. Skala 1:2 000. Översikt i skala 1:200 000.

## Bakgrund

### Topografin

Katarinaberget klättrar brant från Stadsgårdskajen vid Saltsjön upp till Klevgränd på +30,7 meter över havet och sedan ytterligare några meters stigning upp till Katarina kyrka som ligger omkring 125 meter söder om denna del av Klevgränd. Nivåskillnaden mellan Klevgränd och lägstanivån inom undersökningsområdet på Glasbruksgatan var omkring 4 meter.

### Gatunamnet

Klevgränd är belagt sedan 1648 där förleden är ett terrängbetecknande ord med betydelsen brant avsats, backe eller väg. Klevgränd var länge endast en liten tvärgata till Götgatan som sträckte sig upp till dagens Mosebacke trappor. Den var även känd under namnet Ormsaltargränden, men det försvann helt under 1800-talet till förmån för Klevgränd (Stahre m.fl. 2005:256f). Den östra delen av dagens Klevgränd hette Övre Glasbruksgatan i Holms tomtbok från 1674, men från 1714 omnämns den som Lilla Glasbruksgatan. Ursprunget till Lilla Glasbruksgatan och Stora Glasbruksgatan kommer av det glasbruk som Melker Jung grundade på Kungsholmen 1642 och efter en brand förlade till kvarteret Tranbodarne vid Stadsgården på Södermalm 1653. På 1940-talet bands Klevgränd och Lilla Glasbruksgatan samman med varandra efter att den västra delen av Lilla Glasbruksgatan fått en ny sträckning fram till Klevgränd (figur 3). Det var först 1969 som Lilla Glasbruksgatan bytte namn till Klevgränd (a.a.).

Lilla Glasbruksgatan har en lång historia och de arkivhandlingar som har gåtts igenom rörande adresserna och fastigheterna i området benämner området som Lilla Glasbruksgatan. Eftersom gatan bytte namn till Klevgränd så sent som för cirka 50 år sedan, så kommer området fortsättningsvis att benämnas som Lilla Glasbruksgatan i rapporten.

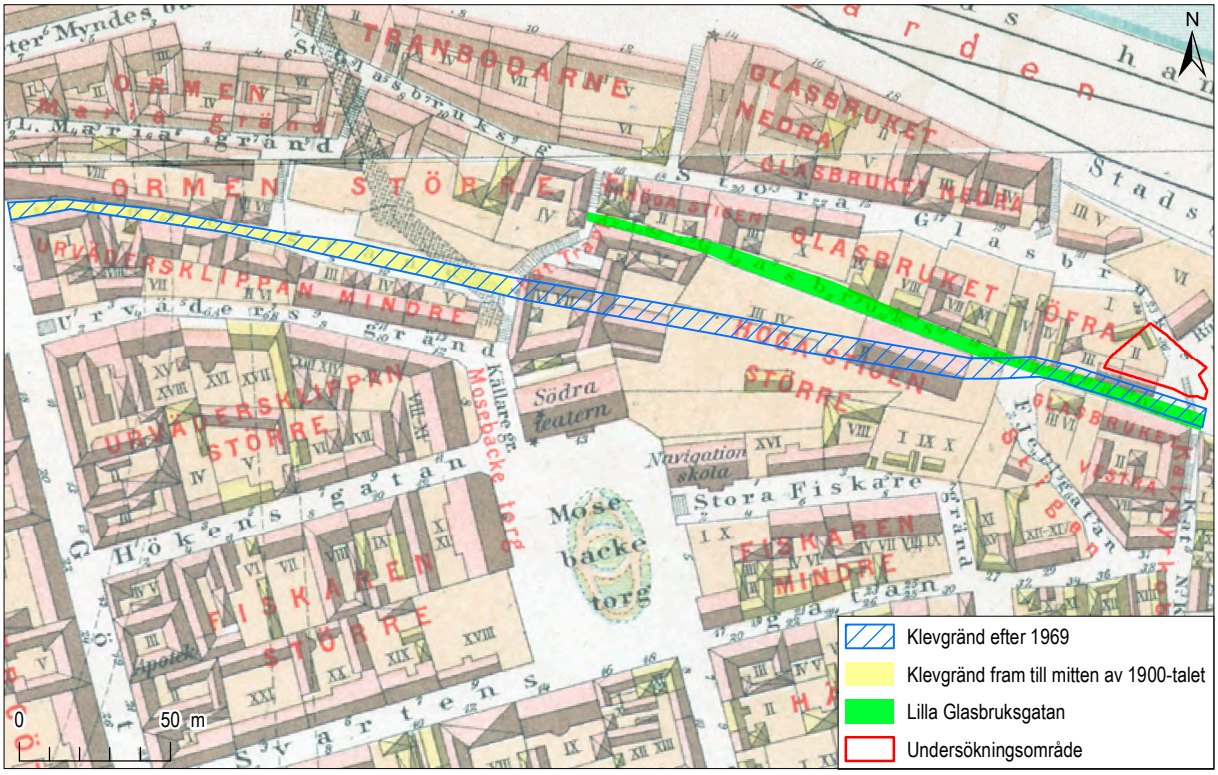


***Figur 3.*** Klevgränd och Lilla Glasbruksgatans äldre sträckning i förhållande till dagens sammanslagna gata. Mot bakgrund av karta från 1885. Skala 1:2 500.

**Bebyggelsen**

Enligt Holms tomtbok från 1674 finns ett tillägg om att tomten mellan Lilla och Stora Glasbruksgatan ägdes av Daniel Tillman och friköptes 2 december 1686 (figur 4). Området bestod huvudsakligen av träbebyggelse under 1600-talet och tidiga 1700-talet, men i samband med den stora branden i Katarina som började 1 maj 1723 ödelades stora delar av träbebyggelsen (figur 5). Branden började i Kristian Hanssons kvarn på berget mellan Fatburen och Maria Magdalena kyrka, där Södra Latins gymnasium ligger i dag, och spred sig mycket snabbt i de västliga stormvindar som rådde vid tillfället. Flera hundra träbyggnader brann ner och även delar av Katarina kyrka, prästgården och komministerbostället eldhärjades. Dessutom förstördes åtta stora stenhus, sju kornbodar, fyra väderkvarnar, tjärhovet och kungliga skeppsvarvet samt två hus på Skeppsholmen (Nordberg & Axel-Nilsson 1944:304f; Eriksson 1991:9f; Carlsson 2020:26).

På grund av den svårtillgängliga miljön uppe på Katarinaberget kom inte gatorna i området att regleras på 1600-talet, vilket annars var fallet på stora delar av Södermalm (Bergman 2013:10). Undersökningsområdet berörde en av tomterna som låg i kvarteret Glasbruket Övre på Lilla Glasbruksgatan. I Stockholms första fastighetsnumrering från 1729 fick fastigheten tomtnummer Glasbruket övre 43, 44. 1810 års reviderades fastighetsnumrering och tomtnumret ändrades till Glasbruket övre 2. Gatunumrering infördes 1832 varpå den nya adressen blev Lilla Glasbruksgatan 23 (SSA 1729 och 1810 års tomtnummer).

Mellan 1906 och 1935 inventerades hus i delar av Stockholm som hotades av rivning eller ombyggnad. Däribland ingick fastigheten på Lilla Glasbruksgatan 23. Inventeringen nedtecknades 1912 och finns i Sankt Erikssamlingen på Stadsarkivet (bilaga 7). Inför rivningen av byggnaden gjordes ytterligare en inventering av fastigheten i maj 1960. Med anledning av den förestående rivningen skrevs en promemoria i slutet av 1965 (bilaga 1).

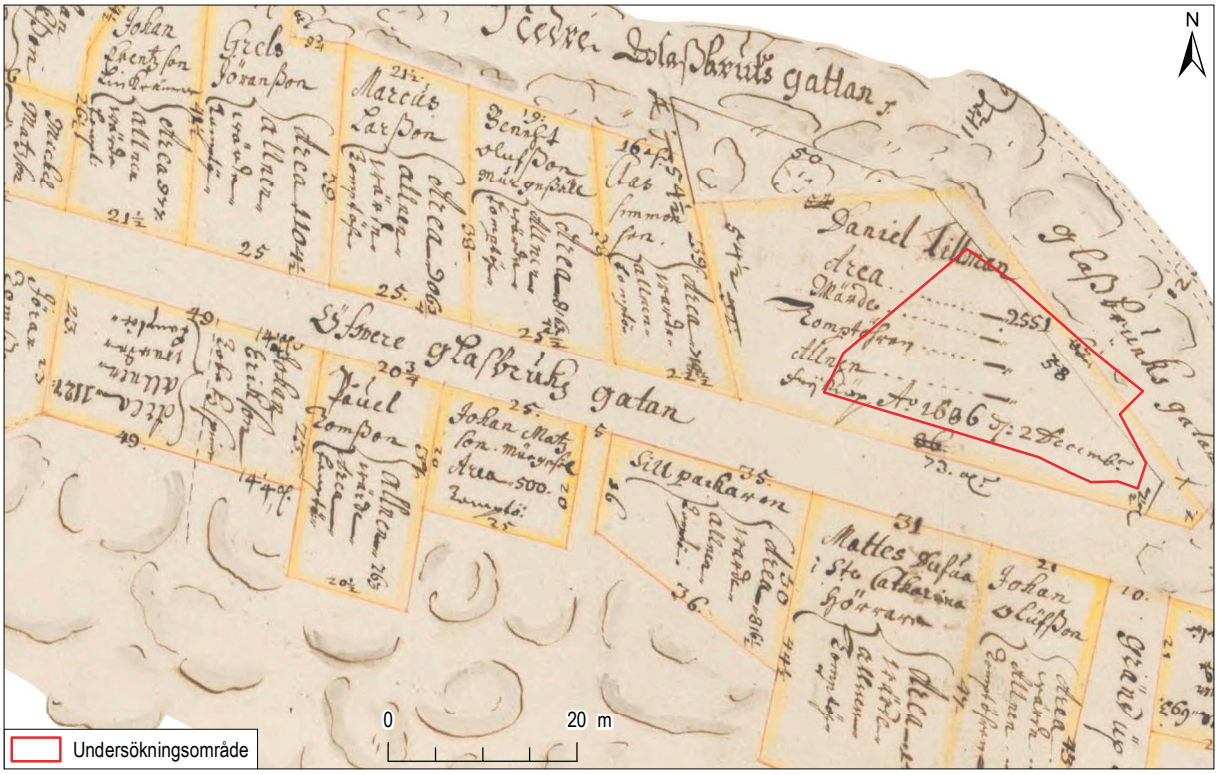


***Figur 4.*** På ett kartblad från Holms tomtbok 1674 redovisas tomtindelningen utmed Övre Glasbruksgatan, som då var namnet på Lilla Glasbruksgatan, med bland annat tomtareal och tomtöresavgift. (SSA: Tryckta kartor, Holms tomtbok, Södra förstaden östra 1674, kartblad 34). Skala 1:800.

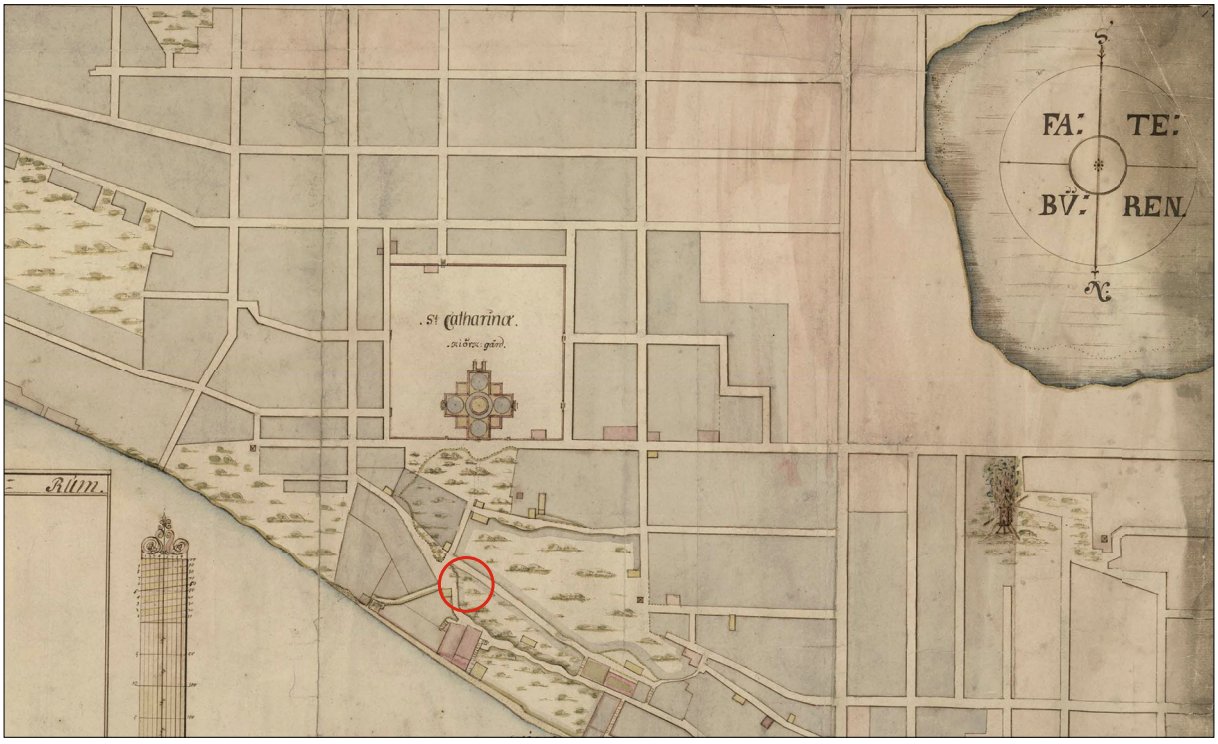


***Figur 5.*** Karta över norra Södermalm som ritades kort efter den stora branden i Katarina församling 1723 med undersökningsområdet inringat i rött. Gråmålade kvarter motsvarar den eldhärjade delen och den rosa färgen motsvarar hus och kvarter som klarade sig från branden. Till vänster återges Katarina kyrka och till höger kvarnen där branden startade (SSA: Stadsingenjörskontorets församlingsritningar, KAT 152–153).

**Södermalmsuppploppet**

Den mest omtalade händelsen i Lilla Glasbruksgatans historia ägde rum i början av juli 1719 i det så kallade *Södermalmsuppploppet*. I början av 1700-talet präglades både Stora och Lilla Glasbruksgatan av omfattande illegal utskänknings- och bordellverksamhet, vilket gav området dåligt rykte. Den tändande gnistan till uppploppet går att härleda till ett krogslagsmål som tog sin början på Magdalena Pihls och Maria Ihres krog på Lilla Glasbruksgatan och som pågick under tre på varandra följande kvällar och nätter. Detta ledde till ett upplopp där krogar och bordeller bokstavligen skövlades i kvarteren kring Lilla och Stora Glasbruksgatan, men som även spreds till Gamla stan (Berglund 2010:28ff). Vid den tiden var trångboddheten mycket svår och på en gård fick som regel flera familjer med inneboende av bland annat soldater och änkor samsas om utrymmet. Det fanns många små krogbordeller inrättade i trångbodda hus, vilket ledde till ett stort missnöje bland befolkningen i stort när prostitutionen pågick bland vanliga barnfamiljer. Att det rådde ett stort missnöje framgår inte minst av den stora mängd människor som anslöt så fort uppploppet satte i gång (a.a:38ff).

## Tidigare undersökningar i närområdet

I trakten kring Katarinaberget har enstaka arkeologiska undersökningar utförts till dags dato och ett urval av dessa följer nedan (figur 6). Närmast söder om undersökningsområdet tvärs över gatan till Klevgränd, på innergården till fastigheten Katarinabacken 1, påträffades en grundmur till en gårdsbyggnad från 1760-talet (Kauppinen & Hedlund 2014; SR 791). Inne i ett hus på Roddargatan i fastigheten Drottningen 12, drygt 50 meter söderut, har ett äldre stengolv och ett underliggande brandlager påträffats. Brandlagret har tolkats som ett möjligt lager efter Katarinabranden 1723 (SR 1034). Vid en schaktningsövervakning på Svartensgatan i kvarteret Fiskaren mindre 15, framkom en del av en husgrund och en stenläggning som bör ha anlagts före 1600-talets gatureglering (Wändesjö 2008:8ff; SR 1088). Två tegelmurar samt olika kulturlager framkom vid olika undersökningar mitt i gatan vid Klevgränd 3–5 endast 7–8 meter från varandra (Källström 1997; SR 1052 och Fennö 2002; SR 280). De bägge murarna kan ha hört till ett och samma hus som låg där under 1600-talets första hälft, vilket

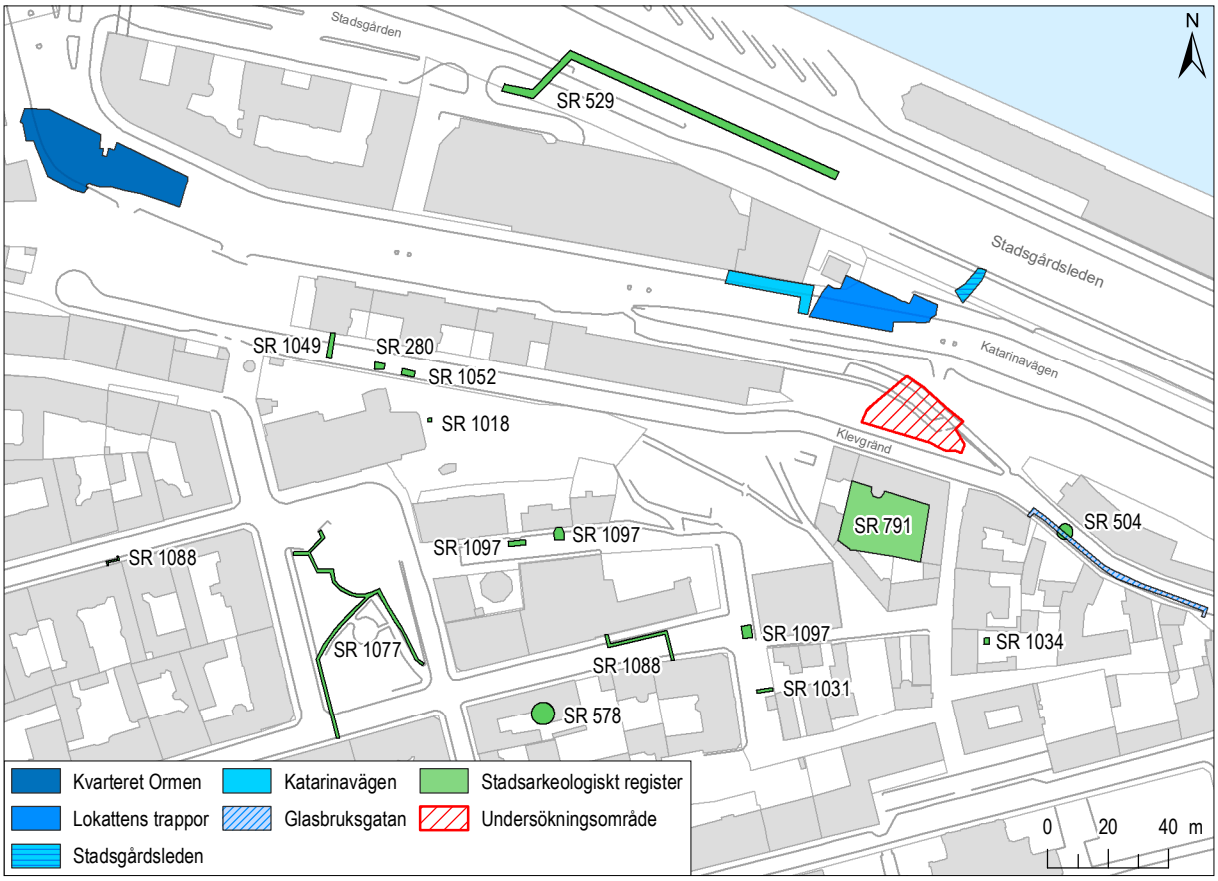


***Figur 6.*** Arkeologiska undersökningar som har utförts genom åren i närområdet. Stadsmuseets undersökningar hämtade från Stadsarkeologiskt register markerat i grönt respektive Arkeologikonsults undersökningar inom Slussenprojektet i blått. Mot bakgrund av en underlagskarta från Stockholms kommun. Skala 1:2 500.

också fynden indikerar (Fennö 2002:5ff). Den mest omfattande arkeologiska undersökning som utförts i närområdet skedde 2016 vid utgrävningarna av kvarteret Ormen och Glasbruket större inom Slussenprojektet. Byggnadslämningarna som då undersöktes började uppföras under 1650-talet på Stora Glasbruksgatan. Kvarteret revs på 1910-talet till förmån för Katarinavägen som ersatte den smala Stora Glasbruksgatan (Carlsson 2020). Inom Slussenprojektet har tre schaktningsövervakningar utförts i närheten av Klevgränd. Vid Lokattens trappor uppe vid Katarinavägen framkom ett brandlager som troligen var en rest efter Katarinabranden 1723 (Tonemar 2019). Ett annat brandlager påträffades på Glasbruksgatan mindre än 100 meter sydost om Klevgränd. Med fyndsammansättningen bedömdes detta lager sannolikt vara ett resultat från branden 1723 (Evertsson 2019a:8). På Katarinavägen strax intill Lokattens trappor schaktades en stenlagd gata fram längs med husfasaden till fastigheten Borgmästaren. Gatan stämmer väl överens med Stora Glasbruksgatans sträckning som var i bruk fram till att den ersattes av Katarinavägen 1911 (Evertsson 2019b:4f).

## Metod och genomförande

Schaktningen inleddes efter att sponttrör slagits ner utmed en stödmur i betong längs Klevgränd. Schaktet grävdes i slänten norr om stödmuren för att initialt ta fram en stödbalk mellan stödmuren på Klevgränd och en nedre stödmur. Den nedre stödmuren var från stödbalken och västerut konstruerad i betong, medan den österut var byggd i sten. Denna stenmur plockades ner under arbetets gång för att så småningom byggas upp igen när byggnationen avslutats. Schaktet grävdes med maskin ner till anläggningsnivå varpå lager och konstruktioner undersöktes för hand ner till orörd mark. Påträffade lämningar mättes in med RTK-GPS och dokumenterades med fotografering och skriftlig beskrivning. Fynd samlades och mättes in knutna till sin kontextuella tillhörighet och en sortering av fynden gjordes redan i fält i olika materialkategorier så att exempelvis keramik, glas och kritpipor skildes åt och kunde omhändertas utifrån sina olika krav på förvaring. Gallring av fynd har utförts efter bedömning av informationsvärde och representation vid tidigare undersökningar i närområdet. Inga djurben samlades in.

## Analyser

**Föremålsanalyser**
De olika fyndkategorierna analyserades för att skapa ett bra dateringsunderlag. En keramisk studie utfördes av Mikael Johansson, ARKEO keramikanalyser, i Stockholm (bilaga 2). Kakel och takpannor separerades från det övriga keramiska materialet och analysen av dessa utfördes av Philip Tonemar, Arkeologikonsult (bilaga 3).

Utöver keramikanalyserna utfördes en kritpipsanalys av Arne Åkerhagen (bilaga 4) samt en översiktlig analys av glasföremålen av Georg Haggrén vid Helsingfors universitet (bilaga 5).

Det osteologiska materialet är av intresse ur analyssynpunkt från primärt avsatta lager för att svara på de boendes kosthållning och sociala standard. Då djurben endast påträffades i utfyllnadslager utfördes ingen osteologisk analys.

**Excerpering av historiskt arkivmaterial**
Eftersom det fanns lämningar efter bebyggelse inom undersökningsområdet från sena 1700-talet fram till rivningen på 1960-talet så gjordes en genomgång av historiskt arkivmaterial. Arkivgenomgången gjordes för att nå en fördjupad kunskap om bebyggelsen, det vill säga få fram uppgifter om när bebyggelsen uppfördes, eventuella om- och tillbyggnationer och kunna spåra vilka som varit ägare av fastigheten och vilka som bodde där.

## Resultat

Den sammanlagda undersökningsytan uppgick till närmare 450 m$^2$. Samtliga lämningar framkom närmast en rörspont som var nedslagen utmed områdets södra begränsning. Lämningarna utgjordes av stenkonstruktioner och lager (figur 7; bilaga 6). Den äldsta stenkonstruktionen var en uppbyggd källarmur av sten och tegel (4700). Genom kartöverlägg har muren identifierats som källaren till det före detta huset vid Lilla Glasbruksgatan 23 (figur 8). Återstoden av muren var huvudsakligen murad i sten, men i murens översta delar fanns även en del tegel bevarat och då framför allt på murens insida (figur 9–11).

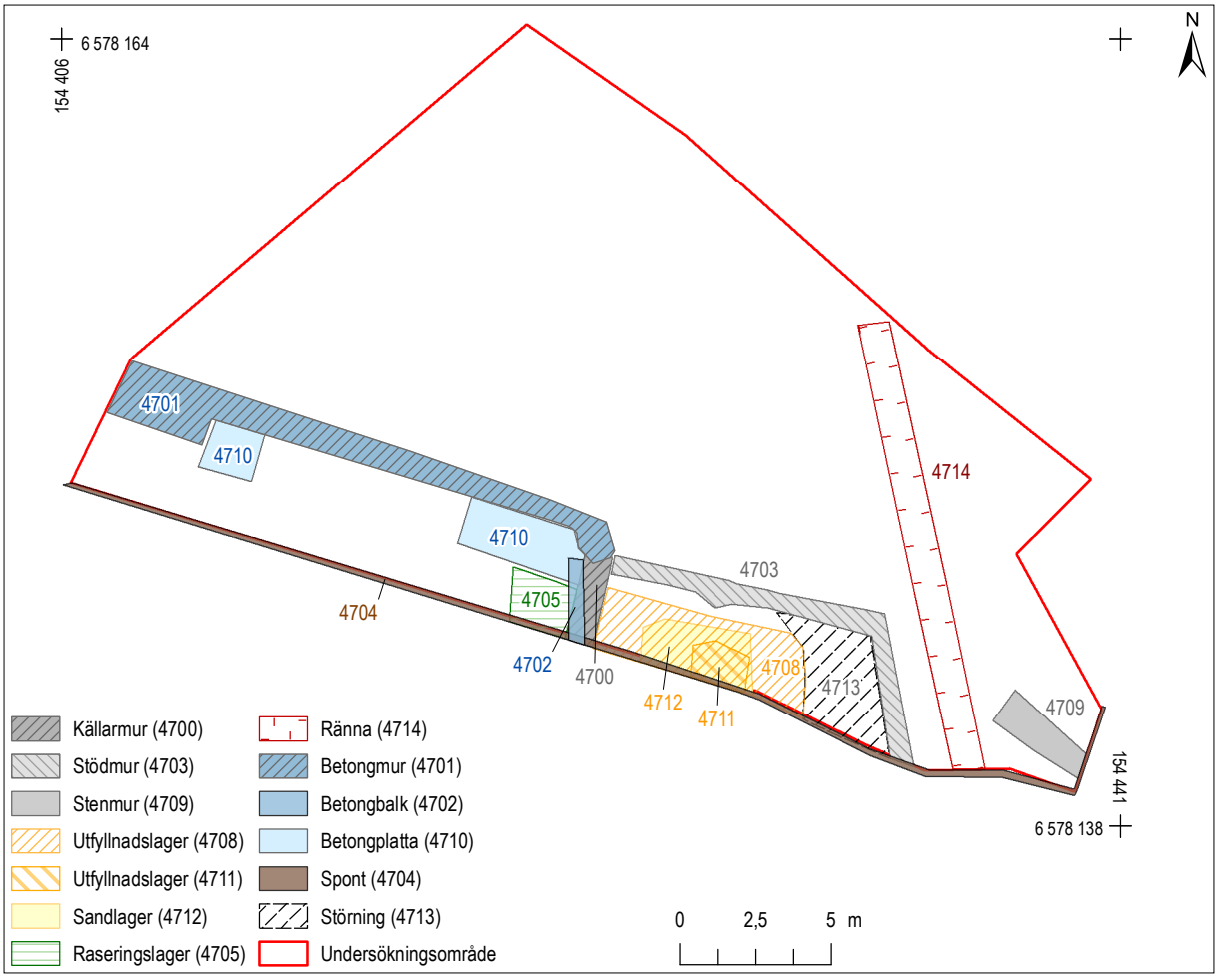


***Figur 7.*** Detaljplan över schaktet och samtliga inmätta kontexter. Mot bakgrund av Fastighetskartan. Skala 1:250.

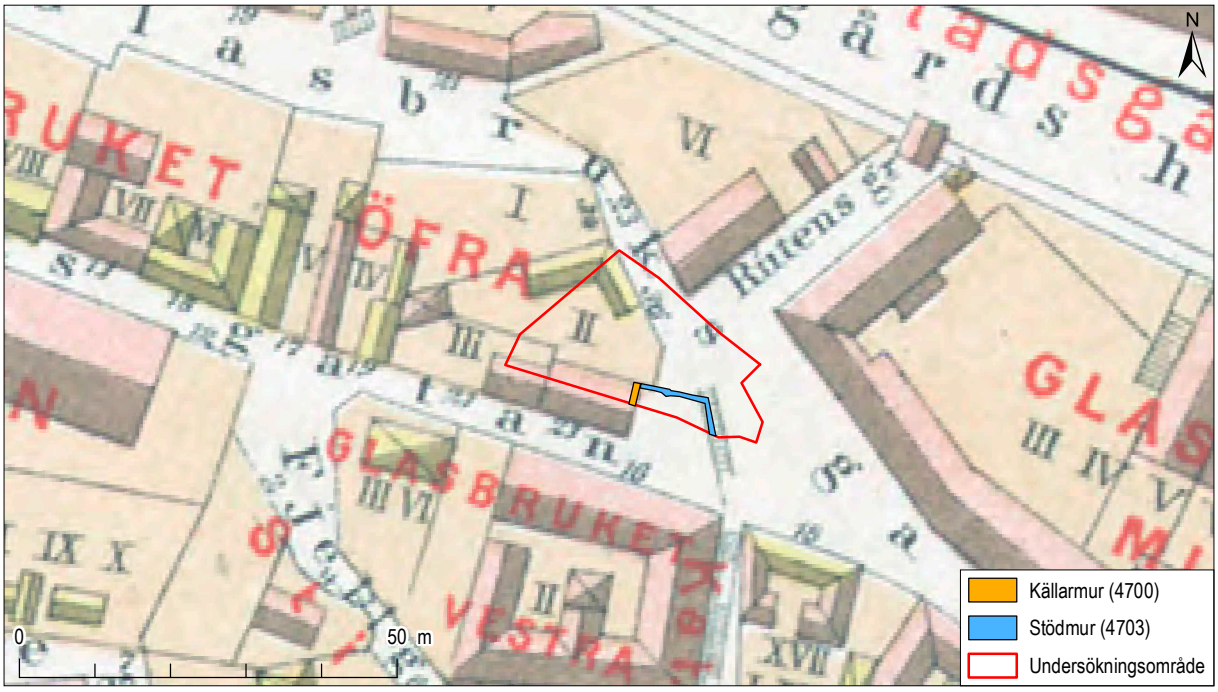


***Figur 8.*** Kartöverlägg med källarmur 4700 och stödmur 4703 mot bakgrund av 1885 års karta. Skala 1:1 000.

***Figur 9.*** Källarmurens yttersida som den upptäcktes vid schaktningen. Foto från ostsydost.

***Figur 10.*** På insidans övre del fanns nio skift med tegelstenar. På bilden syns ett dragjärn mellan tegelstenarna som höll ihop källarmuren. Foto från västnordväst.

***Figur 11.*** Huvuddelen av källarmuren bestod av stenar i olika storlek murade med kalkbruk. I förgrunden syns något av lager 4705. Foto från västnordväst.

***Figur 12.*** Utfyllnadslagret (4708) öster om källarmuren under utgrävning. Foto från norr.

Väster om källarmuren påträffades ett raseringslager (4705) i källarens botten. Lagret innehöll enstaka fynd av kakelugnsfragment (se bilaga 3). Kaklet dateras till tiden både före och efter 1778, det vill säga det år som stenhuset på Lilla Glasbruksgatan 23 uppfördes eller möjligtvis något år senare. Dessa fynd kommer sannolikt från kakelugnar som suttit både i det trähus som var föregångare till stenhuset och i själva stenhuset. Öster om samma källarmur framkom ett utfyllnadslager (4708) i branten från Klevgränd. Lagret var över metern tjockt närmast sponten för att snabbt minska i tjocklek norrut i den branta slänten (figur 12). Lagret var relativt fyndrikt på keramikkärl och djurben, i övrigt påträffades en del glas, kritpipor samt enstaka ugnskakel och takpannor. Under avfallslagret framkom ytterligare två lager (4711 och 4712). Lager 4711 bedömdes också vara ett utfyllnadslager i vilket det framkom enstaka tegelfragment, men var i övrigt fyndtomt. Lager 4712 bestod av ren sand som låg direkt på berget och innehöll inga fynd över huvud taget. Lagret bedömdes vara icke-antropogent, det vill säga att det inte har tillkommit genom påverkan av människan.

Vid schaktningsarbetena kunde varken lager eller källarmuren avgränsas söderut utan fortsatta in bakom spont och norra delen av Klevgränd.

***Figur 13.*** Stödmur 4703 till stor del nedmonterad. Foto från nordost.

En annan stenmur (4703) monterades försiktigt ner och stenarna transporterades bort för magasinering under själva arbetet med ventilationsschaktet (figur 13). Senare kommer muren att byggas upp igen på samma plats som tidigare. Muren ledde tidigare fram till och utmed en trappa som gick mellan Stora och Lilla Glasbruksgatan (figur 14). Öster om muren framkom en rest av en annan stenmur med stenar lagda i ett skift (4709). Denna mur var murad med ett cementbruk och byggdes sannolikt upp långt in på 1900-talet. Här fanns tidigare den stenmur som syns till vänster i bild i figur 14.

Under den tidigare trappan påträffades en ränna (4714) som var sprängd genom berget i vilket ett avloppsrör i tegel var placerat (figur 15). Placeringen under trappan tyder på att avloppsledningen troligen tillkom i samband med byggandet av stödmuren och trappan på 1800-talet.

***Figur 14.*** Stora Glasbruksgatan mot sydost från Rutens Gränd 1902. Fotograf: Okänd. Stockholms stadsmuseum, fotonummer C 1179. Till höger om trappan syns den mur (4703) som plockades ner i samband med schaktningsövervakningen. Muren till vänster om trappan är sedan länge borta.

***Figur 15.*** En ränna med ett avloppsrör i tegel, troligen anlagt på 1800-talet. Stenmuren som monterades ner stod på berget till höger i bild. Foto från nordnordväst.

**Fynd från undersökningen**

De fyndförande lagren innehöll till största delen keramik, men även olika glasföremål, kritpipor och djurben påträffades. Fynd från samtliga föremålskategorier tillvaratogs, men inga ben togs omhand. Med undantag för några ugnsfragment som framkom i lager 4705, så är den resterande delen av fynden från utfyllnadslager 4708.

Fynd från fyllnadslager, det vill säga sekundärt avsatta lager med oklar härkomst gavs lägre prioritet. Där samlades daterande fynd såsom keramik, kritpipor och glas in för att skapa en TPQ-datering av när utfyllnaderna ägt rum. På grund av osäkerheten om varifrån fyndmaterialet i sådana lager kommer samlades inget osteologiskt material in.

Det keramiska fyndmaterialet består till största delen av kärl, men även av ett litet antal kakelugnsfragment och ett par takpannor (bilaga 2 och 3). Ugnskaklet som påträffades i lager 4708 öster om källaren var från 1700-talet, medan ugnskaklet i lager 4705 i källaren var från både 1700- och 1800-talet samt ett fragment från årtiondena kring sekelskiftet 1900 (figur 16 och 17). Takpannorna i lager 4708 har daterats till 1800-talet. Den största kategorin av kärl består av skålar, fat, grytor och förvaringskrukor av yngre rödgods och är sannolikt till stor del lokaltillverkade, men även rödgods från Nederländerna förekommer. Därtill tillkommer några fragment av tyska stengodskrus i fyndmaterialet (figur 18). Övriga godstyper är av bordskaraktär, som till exempel fat, tallrikar och dryckeskrus i fajans/majolika, tallrikar/fat i kinesiskt porslin samt tallrikar/fat och koppar i flintgods. Här kommer fynden från flera olika länder. Förutom svenskt gods innehåller materialet importgods från Tyskland, England, Nederländerna och Kina (figur 19). Tidsmässigt håller sig kärlen samlat till hela 1700-talet och 1800-talets första hälft, samt en del som möjligen kan vara från 1600-talets senare del.

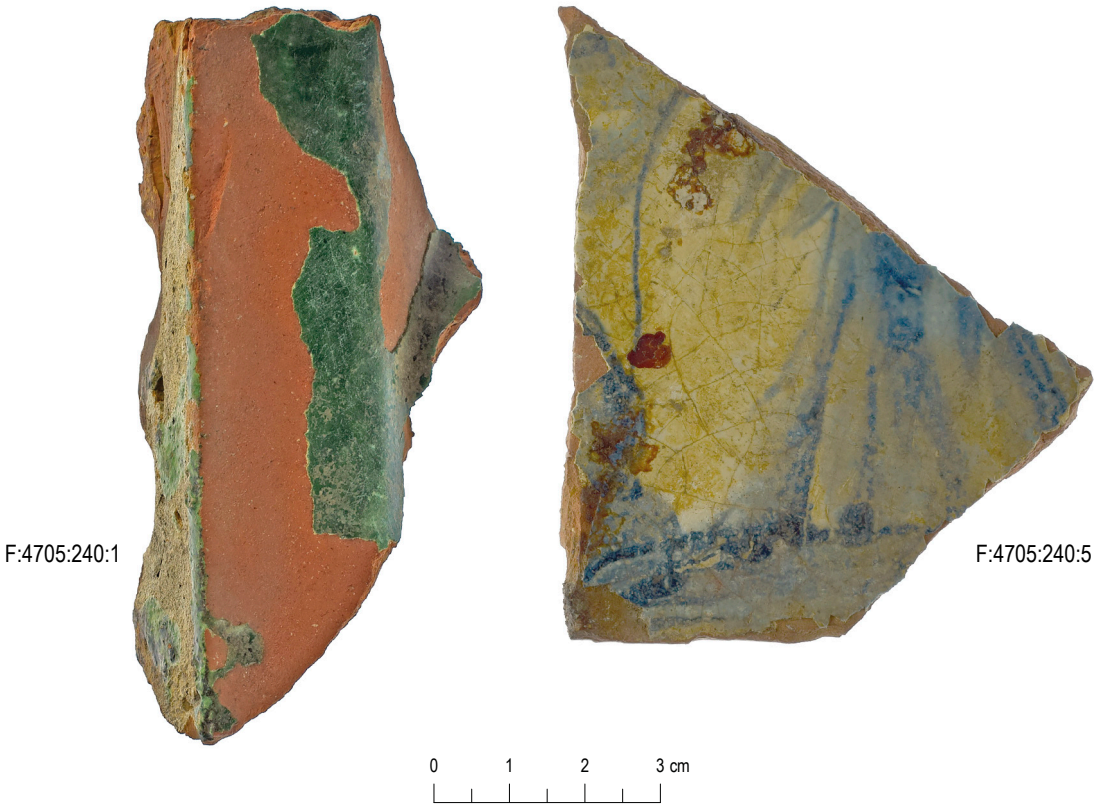


***Figur 16.*** Två kakelugnsfragment tillverkade på 1700-talet. Till vänster ett grönglaserat rumpkakel med dekor av en spiralvriden kolonnett. Till höger ett vit- och blåmålat rumpkakel. Skala 1:1.

***Figur 17.*** Två kakelugnsfragment från 1800-talet. Delarna består av ett krön- respektive hörnkakel troligen från samma kakelugn (F:4705:240:4). Skala 1:1.

***Figur 18.*** Ett urval yngre rödgods och stengods där samtliga är importer från Tyskland. Dateringarna ligger huvudsakligen i 1700-talet. Skala 1:1.

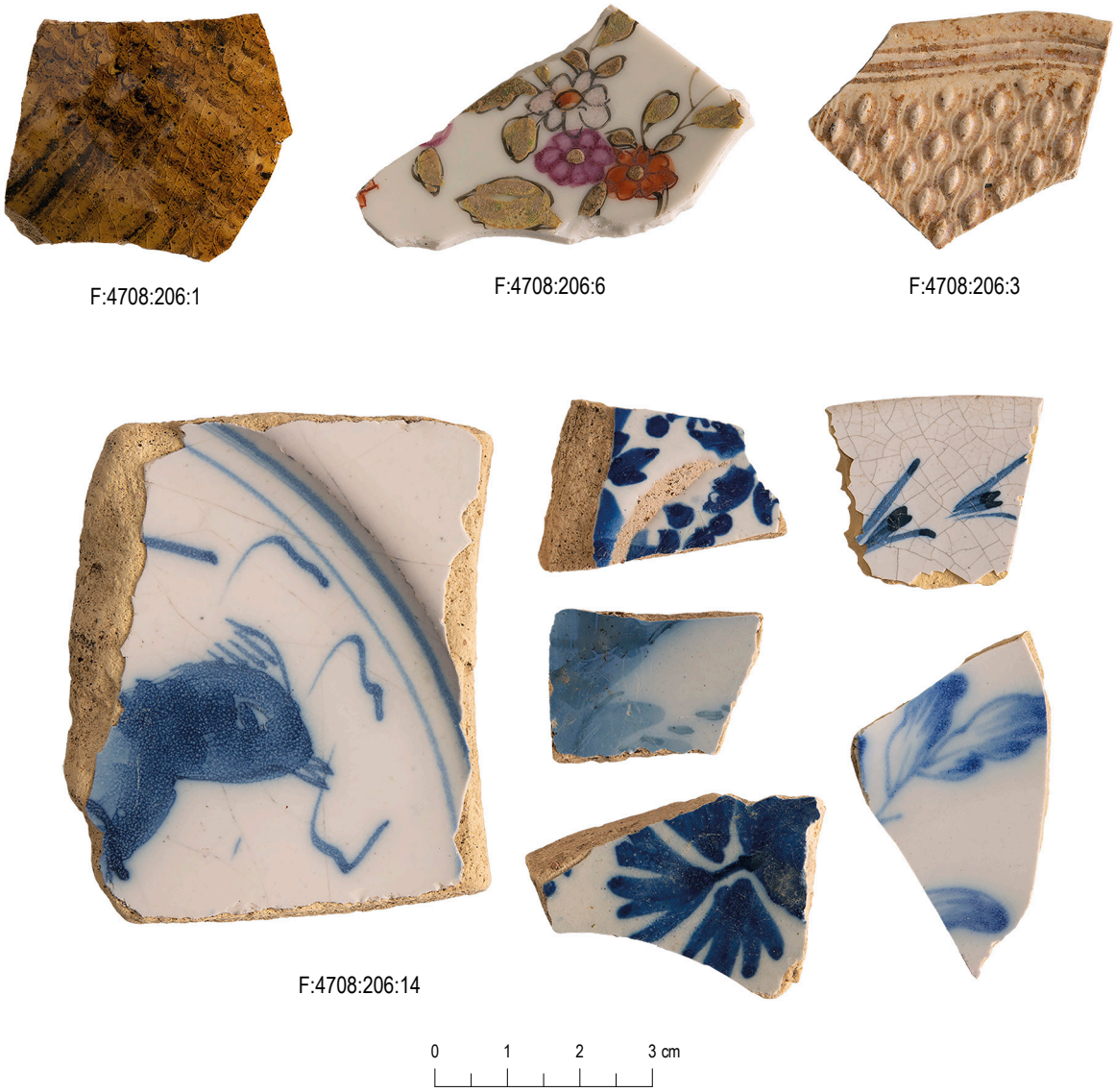


***Figur 19.*** Keramikmaterialet av borskaraktär från 1700-talet består bland annat en kopp från Staffordshire i England (F:708:206:1), en svensk flintgodstallrik från Rörstrand/Marieberg (F:4708:206:3), en tallrik eller ett fat av kinesiskt porslin (F:4708:206:6) samt flera fragment av svensk eller nederländsk fajans (F 4708:206:14). Skala 1:1.

Bland fynden av kritpipor har 16 pipor kunnat bestämmas vara holländska, fem svenska och två engelska. Dateringsmässigt ligger de som regel i intervallet sent 1600-tal till omkring 1730-tal. Två holländska pipor är tidsmässigt något äldre från 1660-talet respektive 1670-talet. Något yngre är två av de svenska piporna, som har daterats till andra hälften av 1700-talet (bilaga 4).

Fynden av glas utgörs bland annat av buteljer, dricksglas, vinglas, olika flaskor samt fönsterglas.

Ett fåtal glasföremål har daterats av Georg Haggrén vid Helsingfors universitet, däribland ett graverat dricksglas från gustaviansk tid mellan 1772 och 1809 och ett sigill som har suttit på en flaska med en stämpel från Björknäs glasbruk (figur 20 och 21). Glasbruket låg i Nacka öster om Stockholm och var i bruk mellan 1736 och 1785 och buteljer med sigillstämplar från Björknäs är mycket vanligt förekommande vid arkeologiska undersökningar i Stockholm (Hansson 1960:186; Carlsson 2020:133). Det sannolikt äldsta glaset är ett frag-

ment av en så kallad kluckflaska som har daterats till cirka 1625–1750. Andra glasföremål som har daterats är några buteljer och ett par vinglas som ligger i intervallet 1775–1825 samt ytterligare ett par flaskor från 1800-talets första hälft (muntligen Georg Haggrén; figur 22–24).

Glasföremålen redovisas i en fyndtabell i bilaga 5.

På olika foton från decennierna omkring sekelskiftet 1900 framgår det att området närmast öster om huset utgjordes av en uppbyggd terrass till gatunivån med stödmurar på ömse sidor om trappan mellan Stora och Lilla Glasbruksgatan där den nedmonterade muren (4703) var en del. Det går att härleda muren och trappan till en karta från 1863 (figur 25). Inga fynd från det fyndförande lagret 4708 innanför stödmuren och under den tidigare terrassen är yngre än 1800-talets första hälft. Av detta kan man konstatera att terrassen och stödmuren byggdes någon gång under 1800-talets första hälft.

***Figur 20.*** Från gustaviansk tid kommer detta graverade dricksglas som dateras till 1772–1809 (F:4708:207:1). Skala 1:1.

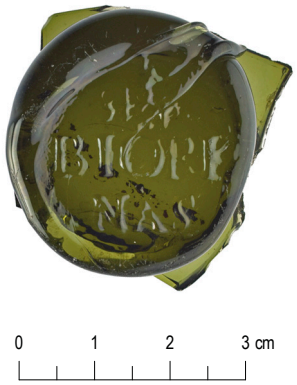


***Figur 21.*** Flasksigill från Björknäs glasbruk i Nacka utanför Stockholm som var i bruk mellan 1736–1785 (F:4708:207:2). Skala 1:1.

***Figur 22.*** Fragment av två vinglas från omkring sekelskiftet 1800 (F:4708:207:5). Skala 1:1.

***Figur 23.*** En liten flaska med tillplattad buk, kort hals och utsvängd mynning. Flaskan är daterad till 1800-talets första hälft (F:4708:207:6). Skala 1:1.

***Figur 24.*** Fyra flaskhalsar som dateras till omkring 1775–1825 (F:4708:207:7). Skala 1:1.

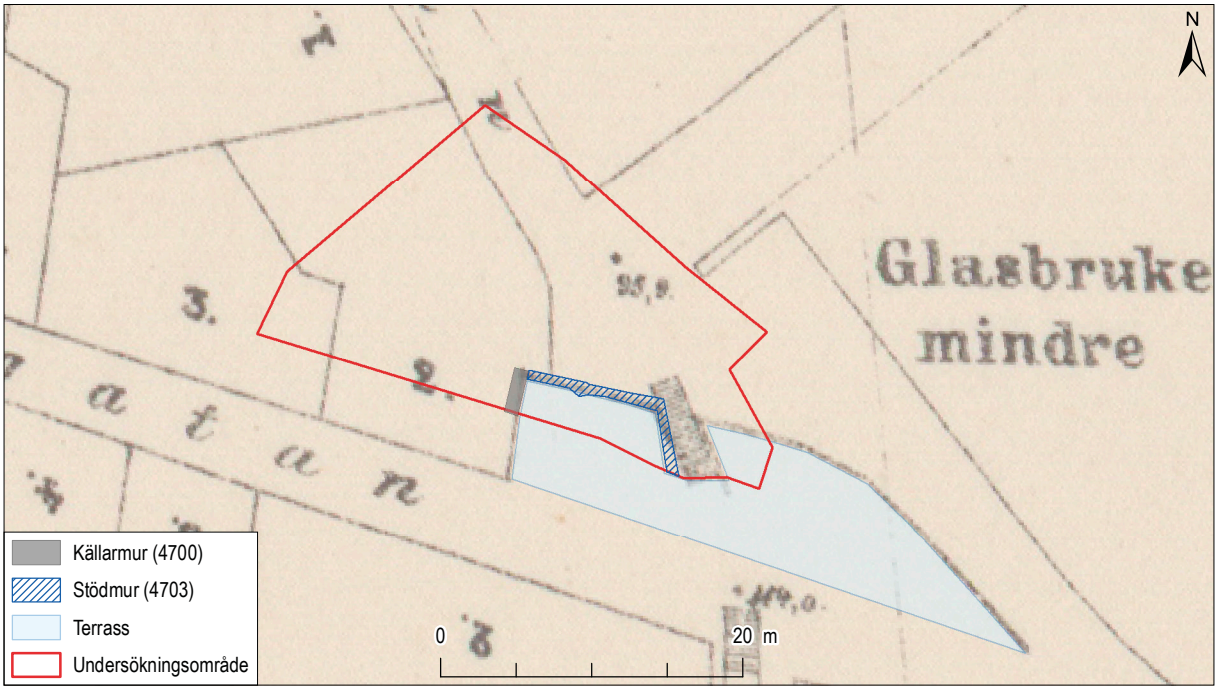


***Figur 25.*** Stödmuren till terrassen och trappan som leder upp till samma terrass är markerade på en karta från 1863. Skala 1:500.

## Bygglov för ett stenhus 1778 och därtill brandförsäkringar under 1800-talet

Sjökapten Lars Gärfström lät uppföra ett stenhus på tomten under senare delen av 1700-talet efter att ha rivit ett trähus på samma ställe. Det nya huset, som var ett enplanshus med inredd vind, ritades av arkitekten Claes R Pousett 1778 och ritningen godkändes av stadsarkitekten Carl H König (figur 26). I Stadsarkivets fastighetsregister från 1675–1875 förekommer andra stavningar på Lars Gärfström. När han köpte fastigheten 1774 står det Lars Jerfström liksom när han sålde den 1787. Dessutom står han mantalsskriven som Lars Gerström 1770 (bilaga 7).

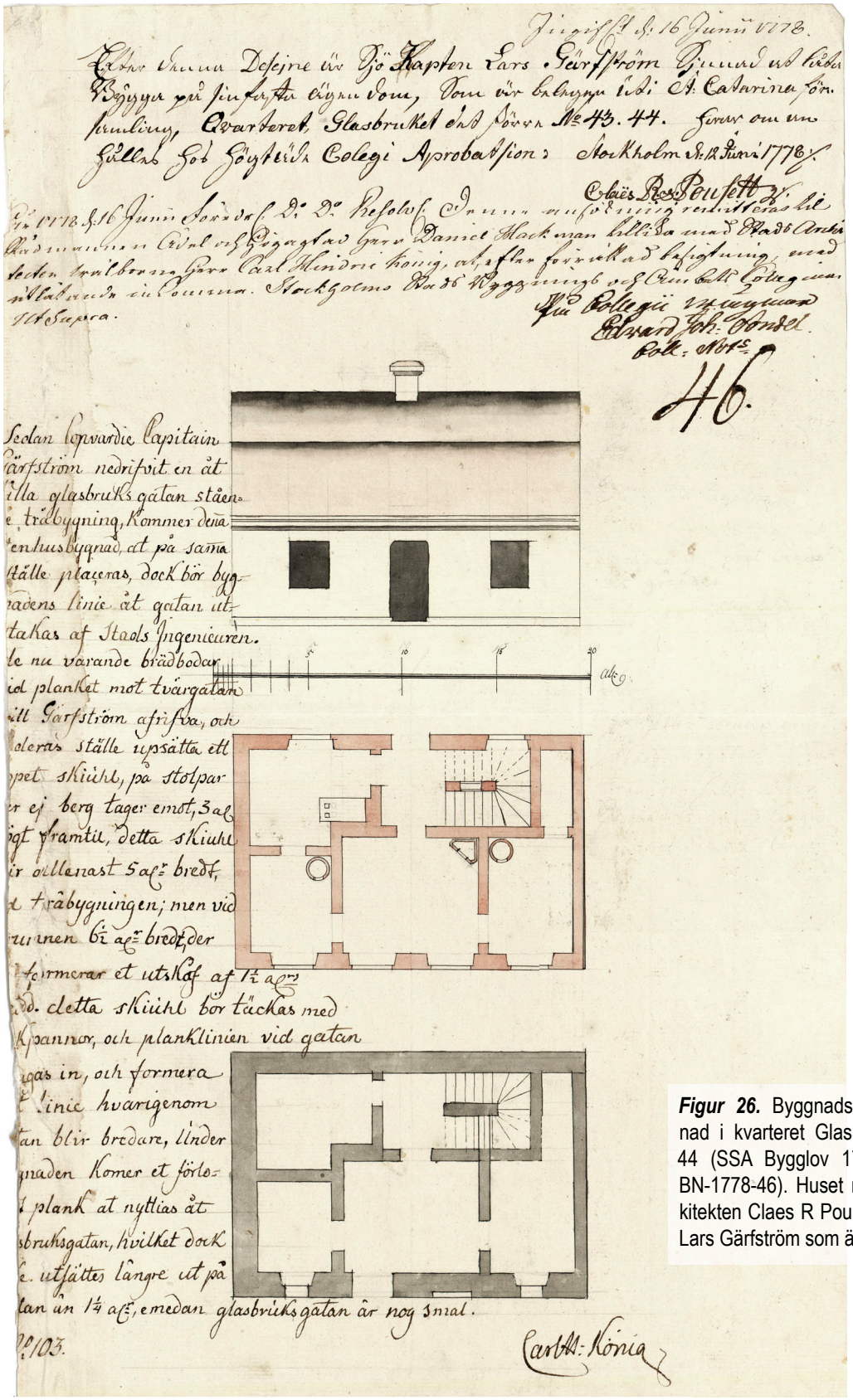

***Figur 26.*** Byggnadsritning för nybyggnad i kvarteret Glasbruket övre nr 43, 44 (SSA Bygglov 1713–1874: NS037-BN-1778-46). Huset ritades 1778 av arkitekten Claes R Pousett på uppdrag av Lars Gärfström som ägde fastigheten.

Efter en renovering av fastigheten 1804 skrevs en besiktningslista över huset som låg till grund för den brandförsäkring som tecknades av den dåvarande ägaren notfiskaren Anders Lindström. I beskrivningen av huset står det följande: *”Fyra stycken hvälfde källare och häröfver tvenne våningar. Den första med fem qvarters murar, och den andra af tre qvarters dito. Uti hvardera våning blifver en Sahl, tvenne kamrar och kiök ofvanuppå vind och tegeltak…”* (Brandkontoret).

1833 ansökte Anton Fredric Almström, som då ägde fastigheten, om en ny brandförsäkring av fastigheten. Vid besiktningen nedtecknades en lång och detaljerad beskrivning av fastigheten. Beskrivningen omfattar förutom huvudbyggnaden även en träbyggnad norr därom, plank med inkörsportar, en timmerbyggnad i en våning samt invid den ett avträde (bilaga 7).

1859 köpte mamsell Juliana Sundberg Lilla Glasbruksgatan 23. Hon ägde även den intilliggande fastigheten Lilla Glasbruksgatan 21 i kvarteret Glasbruket övre (figur 27). Till bägge fastigheterna finns bygglovshandlingar med byggnadsritningar till uthus från samma år. Byggloven gällde en vedbod på Lilla Glasbruksgatan 23 och avträden på Lilla Glasbruksgatan 21 (figur 28). I Sankt Erikssamlingen på Stadsarkivet finns även uppgifter hämtade från Byggnadsnämndens arkiv om att Juliana Sundberg ansökt om att få uppföra ett salustånd 1860 och ett skjul 1871 (bilaga 7).

***Figur 27.*** Lilla Glasbruksgatan 21 och 23. Bilden är tagen från väster någon gång mellan 1900 och 1925. Fotograf okänd. Objekt-ID: Stockholms stadsarkiv SE/SSA/1311/ Rådet till skydd för Stockholms skönhet /D7:4.

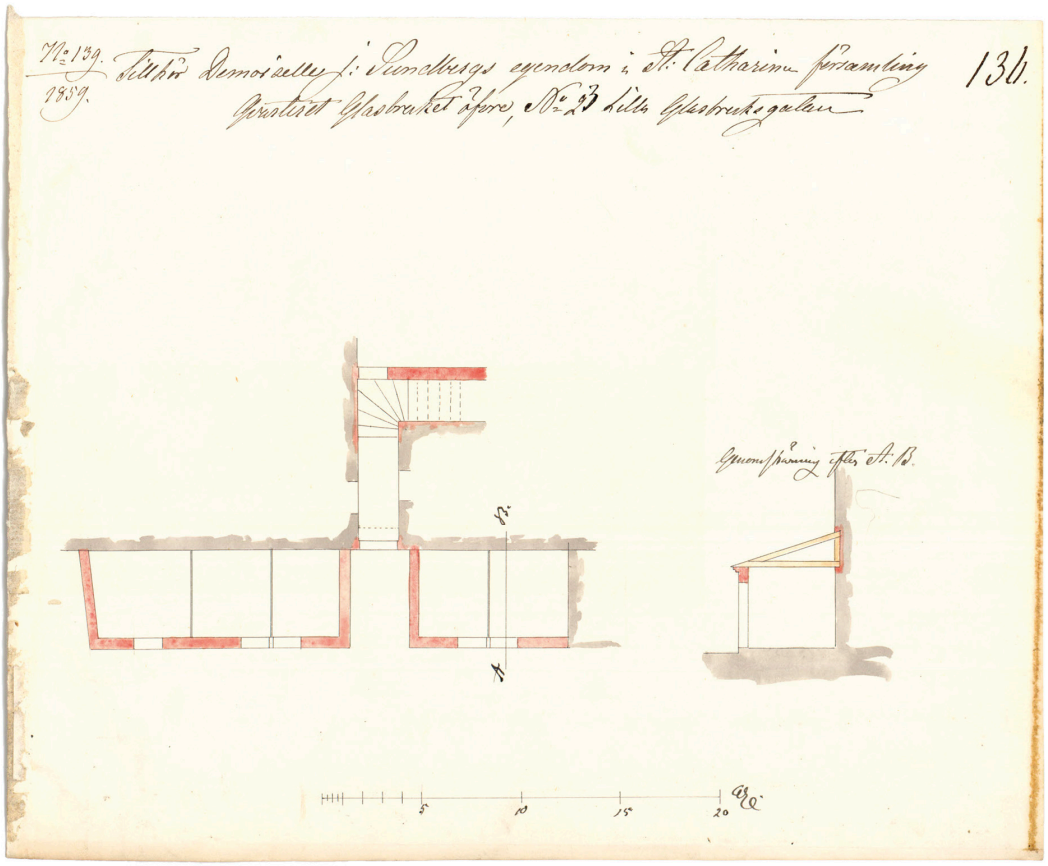

***Figur 26.*** Bygglovsritning från 1859 för nybyggnation av vedbod till fastigheten Lilla Glasbruksgatan 23 (SSA Bygglov 1713–1874: NS037-BN-1859-136). Fastigheten ägdes vid tillfället av demoiselle Julia Sundberg.

## Fastighetsägare och mantalsskrivna på fastigheten Glasbruket övre 43, 44 (2) mellan 1730 och 1863

I Stadsarkivets fastighetsregister 1675–1875 finns uppgifter om fastigheter med dess ägare och ägobyten. Källor som anges är till exempel lagfarts- och uppbudsprotokoll eller mantalslängder och bouppteckningar (bilaga 7). Det ska förtydligas att stavningen av personnamnen varierar något från fall till fall.

När Stockholms första fastighetsnumrering inrättades 1729 fick den aktuella fastigheten tomtnummer Glasbruket övre 43, 44. 1810 ändrades fastighetsnumreringen och tomten fick det nya tomtnumret Glasbruket övre 2. Den äldsta uppgiften i fastighetsregistret 1675–1875 som finns bevarad angående ägande och mantalsskrivning på adressen är från 1730. Uppgifter gör gällande att stalldräng Anders Germundsson bodde tillsammans med sin hustru Ingrid Jönsdotter på Glasbruket övre 43. Han var mantalsskriven 1730 och hon året därpå. På Glasbruket övre 44 var samtidigt vindragare Johan Jönsson och hans hustru Lena Eriksdotter mantalsskrivna på adressen. Enligt ett köpebrev från 1733 köpte tröjvävaremästare Anders Påhlson Glasbruket övre 43 av sporrmakaren Johan Norling och året därpå köpte han (nu namngiven som Andreas Paulson) även Glasbruket övre 44 av vindragare Jan Jönsson (Johan Jönsson). Framgent ägdes både tomtnummer 43 och 44 av en och samma fastighetsägare. Anders Paulsson var sedan mantalsskriven där fram till 1760 och efter hans död stod hans hustru tröjvävarmanufakturistänka Maria Paulson skriven där 1770. 1774 sålde hon sedan fastigheten vidare till styrman Lars Jerfström. Det är under hans ägande som han river en träbyggnad och ersätter den med en stenbyggnad.

Ytterligare ett par ägobyten sker vid 1700-talets slut då tobakshandlare Lars Nordstrand köpte fastigheten 1787 och bara två år senare tog notfiskare Anders Lindström över ägandeskapet efter Lars och Maria Nordstrand. Vid bouppteckningen efter Anders 1807 tillföll 5/8 av fastigheten hustrun Elisabeth Lindström och resterande 3/8 tillföll sonen Johan Lindström. 1825 dog Elisabeth och sonen Johan, som var bisittare i notfiskarämbetet, ärvde hennes del om 5/8 av fastigheten. Endast fyra år senare dog även Johan. Han testamenterade då allt till sin hustru Sophia. Sophia gifte senare om sig med boktryckerikonstförvanten Anton Fredric Almström och när hon avled 1850 ärvde han både Glasbruksgatan 23 och grannfastigheten Glasbruksgatan 21 som också var i hennes ägo. Han avled åtta år senare och konkursboet gick sedan till försäljning. Sista uppgiften i Fastighetsregistret angående Lilla Glasbruksgatan 23 är från ett köpebrev från 1859 som gällde mamsell Juliana Sundbergs köp av Anton Fredrik Almströms konkursbo för både Lilla Glasbruksgatan 21 och 23.

Enligt Rotemansarkivet bodde Juliana Sundberg kvar på Lilla Glasbruksgatan 23 fram till sin död 21 december 1893. Inför hotet om rivning av fastigheten på Glasbruksgatan 32 skrevs ett protokoll från Samfundet S:t Eriks inventering av byggnaderna. I protokollet från 1912 står Stockholms stad som ägare av fastigheten (bilaga 7).

## Mantalsuppgifter 1800-tal

I stadsarkivet finns mantalsuppgifter från 1800-talet redovisade digitalt för åren 1810, 1835, 1845, 1860 och 1870 (bilaga 7). Arkivuppgifterna ger en bild av hur boendesituationen kunde se ut i en fastighet i denna del av Stockholm och vad människorna som bodde där hade för sysselsättning.

I mantalslängden för Glasbruket övre 43, 44 från 1810 bodde ägaren Elisabeth Lindström, 61 år, tillsammans med sonen Johan, 22 år. De övriga som bodde på adressen var sidenarbeterskan Cath. Bäckström, 27 år, coopvardiekapten Carl Björklund, 47 år, med hustrun Cath. Elisabeth, 30 år, strumpvävargesällen Petter Möller, 52 år, med hustrun Anna Maria, 38 år, och deras två döttrar 2 och 12 år, studenten Eric Hedberg, 24 år, coopvardiekapten Henric Rompf, 61 år, och sjömansänkan Regina Rosendahl, 54 år.

Vid både 1835 års och 1845 års mantals- och skattskrivning redovisade Anton Fredric Almström, som då ägde fastigheten Lilla Glasbruksgatan 23, att han hade sex betalande hyresgäster. Själv var han boende och skriven på en adress på Rörstrandsgatan 1835 och på Ålsten i Bromma 1845. En av de sex hyresgästerna 1845 var instrumentmakargesäll Adolf Gideon Hjertstedt som bodde tillsammans med sin hustru Gustafwa, tre döttrar, en son samt en piga. Dessutom var en sjöman inneboende hos familjen. En annan hyresgäst var arbetskarlen Fredric Malmström som var mantalsskriven tillsammans med sin hustru Maria Charlotta och deras fyra söner.

I Mantals- och skattskrivningen från 1860 redovisade Juliana Sundberg att hon inhyste fem hyresgäster på Lilla Glasbruksgatan 23 och två på Lilla Glasbruksgatan 21 och 1870 var hyresgästerna nio till antalet på Lilla Glasbruksgatan 23. 1860 låg hyran för de boende på allt mellan 60 och 180 riksdaler samt i ett fall var hyran 300 riksdaler om året. Tio år senare var hyran mellan 65 och 150 riksdaler.

Mantalsskrivningarna berättar att antalet personer som bodde på Lilla Glasbruksgatan 23 varierade över tid mellan 1810 och 1870 (figur 29). Förutom de personer som stod som hyresgäster bodde även deras familjer i den mån de var gifta och hade barn alternativt bodde tillsammans med något eller ett par syskon. Det var också mycket vanligt att man hade en eller flera personer inneboende hos sig.

| Mantalsskrivningsår | Antal skrivna personer |
|---|---|
| 1810 | 12 |
| 1835 | 34 |
| 1845 | 27 |
| 1860 | 21 |
| 1870 | 35 |

***Figur 29.*** Tabell över antalet mantalsskrivna på Lilla Glasbruksgatan 23 vid fem olika tidpunkter under 1800-talet.

Från 1845 och framåt står några av de boende på Glasbruket övre 2 skrivna på adressen Stora Glasbruksgatan 36 i stället för Lilla Glasbruksgatan 23. Orsaken till det bör vara att det boningshus som låg i den norra delen på tomten närmast Stora Glasbruksgatan av praktiska skäl fick adressen ändrad från Lilla till Stora Glasbruksgatan. I besiktningslistan för 1834 års brandförsäkring beskrivs ett timmerhus med nummer 4 på norra delen av tomten. Det var sannolikt det huset som fick den nya adressen Stora Glasbruksgatan 36 (figur 30).

***Figur 30.*** Mynningen av Stora Glasbruksgatan till höger och Lilla Glasbruksgatan sett från öster. Lilla Glasbruksgatan 23 med husgaveln till vänster i bild. Till höger och bakom trappan ner till Stora Glasbruksgatan syns taket till det andra bostadshuset inom fastigheten Glasbruket övre 2, som 1834 hade fått ny adress Stora Glasbruksgatan 36. Bilden är tagen 1896. Fotograf okänd. Objekt-ID: Stockholms stadsmuseum. Fotonummer C 1177.

**Yrkesutövandet**

Många olika yrken fanns representerade bland människorna som bodde på Glasbruksgatan 23 under 1800-talet. Huvudsakligen var det männen som stod för förvärvsarbetet. Här bodde några personer som jobbade inom handelssjöfarten som coopvardie- eller kofferdikaptener, sjömän och en konstapel som var ett annat namn för en andre styrman på ett seglande handelsfartyg. Här bodde även folk som jobbade som notfiskare.

I mantalsuppgifterna finner man också fyra personer som arbetade som järnbärare i den så kallade järngraven vid Slussen. Järngraven var den före detta vallgraven som Gustav Vasa anlade i sin försvarsanläggning av Stockholm mellan Gamla stan och Södermalm, men som när den hade spelat ut sin roll som försvarsanläggning blev en omlastningsplats för järnet från Bergslagen. Verksamheten flyttade till Järngraven från Järntorget i Gamla stan 1662 och blev kvar där fram till 1862. I Järngraven hanterades stångjärn som kontrollerades, vägdes och lastades om för vidare export ut i världen (figur 31). Järnbärarna var dessutom ålagda att utföra en del andra uppdrag för staden, bland annat att biträda vid eldsvådor, att tjänstgöra som extra polisbetjänter vid högtidligare tillfällen och i orostider. De anlitades även till att bära lik, såväl vid koleraepidemierna som när någon kunglig person dog (Järnbärarämbetets i Stockholm arkiv). Det första kolerautbrottet i Stockholm skedde under hösten 1834. Vid den tiden bodde alltså fyra järnbärare på Glasbruksgatan 23 vid namn Lars Lundqvist, Anton Hanson, Anders Wahlström och Nils Andersson. De fick med stor sannolikt vara med och ta hand om många av de över 3 000 personer som avled i kolera den hösten. De flesta begravdes på kolerakyrkogården vid dagens Gullmarsplan.

Andra yrken som de boende var sysselsatta med var bland annat som instrumentmakare, kakelugnsmakare, skomakare, skräddare, strumpvävare, bokbindare och arbetskarlar.

***Figur 31.*** Målning med utsikt från Slussen med Järnvågen mot Saltsjön. Konstnär Johan Fredrik Julin (1798–1843). Stockholms stadsmuseum, inventarienummer SSM 26147.

Mantalslängderna från 1800-talet berättar om några förvärvsarbetande kvinnor på Lilla Glasbruksgatan 23. Kvinnorna arbetade antingen som pigor, tjänsteflickor, sömmerskor, bedrev krogverksamhet eller handel. Under andra hälften av 1700-talet stod de kvinnliga företagarna i Stockholm för en så stor andel som strax över 70 procent inom just handel och mångleri samt krogverksamhet (Du Rietz 2013:187).

För att driva krog krävdes ett av staten utfärdat tillstånd och varje krog fick med det ett registreringsnummer. Under perioden 1807 – 1849 fanns enbart kvinnliga krögare i Stockholm. Kvinnorna hade dominerat yrket ända från 1770 och kom så att göra till 1800-talets slut. Före och efter denna period var i stället de manliga krögarna fler än de kvinnliga (Vinterros 2020:28ff). I mantalslängderna för de fem redovisade åren under 1800-talet finns det bland de boende fyra personer, samtliga kvinnor, som bedrev krogverksamhet. Personerna ifråga var Elisabeth Lindström som 1810 hade en fiskarekrog med nummer 636 där hennes son stod för fiskeriet samt Anna Maria Möller som samma år drev en krog med nummer 332. 1835 hade Ingeborg Ullitz rättigheterna till krog nummer 316 och Gustafwa Hjertstedt som 1845 idkade krognäring med nummer 131. Var dessa krogar var belägna eller hade för namn har inte gått att få fram. Det är inte omöjligt att just de här krogarna bedrevs just där de bodde. Under framför allt 1700-talet var de båda Glasbruksgatorna hårt belastade av kroglivet, vilket Södermalmsuppploppet 1719 vittnade om. Endast tre finns noterade i mantalslängderna, vilket innebär att det stora flertalet drevs illegalt (Berglund 2010:40f). Bland de många krogarna i kvarteren kring de båda Glasbruksgatorna fanns krogar vid namn som till exempel Grå Lusen, Röda Helvetet och Röda Märren (Järbe 1973:165).

Det har också bedrivits handelsverksamhet av boende i kvarteret Glasbruket övre 2. En var Maria Wahlström som var innehavare av en lutfiskhandel i Stockholm omkring 1835. I en Stockholmsskildring från 1901 beskrev Axel Kerfve hur fiskmånglerskorna i Stockholm satt under tältdukar på en lätt gungande flottbro, som rätvinkligt utgick från tvenne kortare flottar som ledde upp till järnvägsbron. Om vintrarna flyttade de till andra platser på fast mark såsom till exempel Kornhamnstorg, som sedan åratal hade varit den plats som förknippades med Stockholms lutfiskhandel (Kerfve 1901:429f). Den flottbro som beskrevs motsvarar bryggan vid Fiskarhamnen på Saltsjösidan i Slussen, vilken fanns redan på 1830-talet långt innan järnvägsbron byggdes över Slussen till Skeppsbron i Gamla stan. En annan av hyresgästerna var korpralsänkan Elisabeth Charlotta Bergdahl som bedrev lumphandel i huset hon bodde i kring året 1860 på adressen Stora Glasbruksgatan 36 i kvarteret Glasbruket övre 2. Möjligen flyttade Bergdahl lumphandeln till ett salustånd som Juliana Sundberg ansökte om att få uppföra 1860.

1810 bodde sidenarbeterskan Cath. Bäckström på adressen och 1845 fanns det en syjungfru vid namn Chatarina Dorothea Söderberg som bodde där. Under större delen av 1700-talet var klädsömmerskor få, men mot slutet av århundradet blev det allt vanligare med sömmerskor av damkläder. Kommerskollegium ville öppna skrädderinäringen för kvinnlig konkurrens 1807 och vid diskussioner i revolutionsriksdagen 1809 argumenterades för att skrået skulle lämna ifrån sig delar eller hela yrkesutövningen till sömmerskorna. Under de kommande decennierna fick den nya professionen stor tillströmning och fram till 1845 likställdes de med hantverkare. Sömmerskornas medhjälpare kallades syjungfrur, som kunde likställas med skrånas gesäller (Du Rietz 2013:216ff).

## Slutsats

Bebyggelselämningarna kan härledas till det stenhus som uppfördes omkring 1778 efter att en träbyggnad hade rivits på samma plats. Fyndmaterialet från utfyllnadslagret dateras från 1600-talet fram till 1800-talets första hälft. Lagret kan ha tillkommit i samband med uppbyggnaden av terrassen, vilket är troligt. Det som talar för att utfyllnaden skett vid i stort sett ett tillfälle är att lagret var homogent, det vill säga att det innehöll sand utan några färgskiftningar eller horisonter, vilket det annars borde ha innehållit om lagret hade tillkommit över en längre tid. Om lagret har tillkommit vid byggnationen av terrassen så kan fyndmaterialet lika väl ha forslats dit någon annanstans ifrån som att det skulle vara avfall från de boende på Glasbruksgatan 23.

Med hjälp av olika arkiv har en identifiering kunnat göras av olika ägare till fastigheten och de boende i kvarteret Glasbruket övre 43, 44 under 1700- och 1800-talet. I fastigheten kan man se att det bodde folk som nästan uteslutande kom från arbetarklassen. Hyresgästerna bestod av allt från gifta par med barn, ensamstående, änkor och andra personer som var inneboende i kvarteret. De boende hade vitt skilda yrken där några arbetade inom sjöfarten, fiskenäringen, handel, skrädderi- och krogverksamhet. Andra jobbade inom diverse olika hantverksyrken som till exempel instrumentmakare, skomakare, kakelugnsmakare och bokbindare. Ett annat yrke som förekom var järnbärare som var kopplat till den omfattande järnhanteringen vid Slussen.

Området kring de båda Glasbruksgatorna hade under lång tid haft dåligt rykte på grund av illegal krog- och bordellverksamhet (Carlsson 2020). Den fattigdom och misär som rådde lockade knappast en mer välbeställd medelklass.

## Referenser


**Källor**

Berglund, Mats. 2010. ”Ett odygdigt leverne” Om Södermalmsuppploppet 1719 och glasbruksgatorna i Katarina församling. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 59. Sid 28–46.

Bergman, Anna. 2013. *Katarinabacken 1, Södermalm, Stockholm.* Byggnadshistorisk inventering. Stadsmuseet rapporterar, 42. Stockholms stad.

Carlsson, Michel. 2020. *…aldrig har storstadens elände trätt mig mer påtagligt och oböljt till mötes, än just här – Arkeologi och människor i kvarteren Ormen och Glasbruket Större på Södermalm Lämningar från tidigt 1600-tal till 1910-talet Stockholm 103:1, L2015:7789, Stockholms stad och kommun, Stockholms län.* Slussenprojektet 2, rapporter från Arkeologikonsult 2020:3039.

Du Rietz, Anita. 2013. *Kvinnors entreprenörskap under 400 år.* Dialogos förlag. Stockholm.

Eriksson, Monica. 1991. ”At Sanct Catharina och ther af förlorat hatten” – om kyrkor som brunnit i Stockholm. *Stadsvandringar* 14. Stockholms stadsmuseum.

Evertsson, Elin. 2019a. *Brandlager från Katarinabranden 1723. Arkeologisk undersökning form av schaktningsövervakning på Glasbruksgatan och kvarteret Drottningen 8, stadslager Stockholm 103:1/ L2015:7789, Stockholms stad och län, Södermanland.* Rapporter från Arkeologikonsult 2019:3195.

Evertsson, Elin. 2019b. *Schaktningsövervakning på Katarinavägen, Slussen, Stockholms stad. Stenläggningar från 1600- till 1900-tal på Stora Glasbruksgatan.* Slussenprojektet, schaktningsövervakning, PM 22.

Fennö, Helena. 2002. *Klevgränd 3–5. Stockholms stad, Södermalm, RAÄ 103.* Arkeologisk undersökning 2001. Stockholms stadsmuseum, Kulturmiljöavdelningen, arkeologisk rapport 2002:15.

Hansson, Hans. 1960. *Med tunnelbanan till medeltiden. Vad fynden talar om Stockholms historia.*

Järbe, Bengt. 1973. *Krogarnas Stockholm.* Tidens förlag. Stockholm.

Kauppinen, Emmy & Hedlund, John. 2014. *Katarinabacken I, 2014, Stockholm*. Arkeologisk schaktövervakning, SR 791. Stadsmuseet rapporterar, 80. Stockholms stad.

Kerfve, Axel. 1901. Hur Stockholm provianterar. *Boken om Stockholm i ord och bild.* Sid 422–435. Stockholm.

Källström, Magnus. 1997. *Klevgränd 5.* Arkeologisk rapport 1998:11. Stockholms stadsmuseum.

Nordberg, Tord O:son & Axel-Nilsson, Göran. 1944. *Katarina kyrka.* Sveriges kyrkor. Konsthistoriskt inventarium – Stockholms kyrkor. Band VII. Häfte 2. Esselte. Stockholm.

Stahre, Nils-Gustaf, Fogelström, Per Anders, Ferenius, Jonas & Lundqvist, Gunnar. 2005 [1992]. *Stockholms gatunamn.* Stockholmsmonografier 50 (3:e upplagan). Stockholm.

Tonemar, Philip. 2019. *Schaktningsövervakning vid Lokattens trappor och Stadsgårdsleden, Slussen, Stockholms stad. Kulturlager från branden år 1723 och tidigmoderna utfyllnader.* Slussenprojektet, schaktningsövervakning, PM 20.

Vinerros, Idun. 2020. *Från krögerska till krögare. Feminisering och maskulinisering inom krögaryrket 1739–1920 i Stockholm och Visby.* Uppsats i historia C vid Mittuniversitetet.

Wändesjö, John. 2008. *Svartensgatan, Hökens gata & Mäster Mikaels gata. Stockholms stad, Södermalm, RAÄ 103.* Arkeologisk undersökning 2002–2005, SR 1088. Stockholms stadsmuseum, arkeologisk rapport 2008:5.

**Övrig källa**

Georg Haggrén, Helsingfors universitet, Finland. Muntlig uppgift 2021-01-13.

**Digitala arkiv**

Brandkontorets arkiv (BrK)
http://bkbildwebprod.azurewebsites.net/

Digitalt museum
https://digitaltmuseum.se

Digitala stadsmuseet. Gamla krognamn i Faktarummets slagordsregister
http://digitalastadsmuseet.stockholm.se/fotoweb/archives/5008-Register/Bilder%20och%20Dokument/Slagordsregistret_Krogar_130814.pdf.info#c=%2Ffotoweb%2Farchives%2F5008-Register%2F%3Fq%3Dkrogar

SR = Stadsarkeologiskt register för Stockholm
https://stadsmuseet.stockholm.se/utforska/arkeologi- och fornlamningar/stadsarkeologiskt-register-for-stockholm/

Stockholms stadsarkiv (SSA).
Bygglov 1713–1874,
Stockholms äldre bygglovsritningar
https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/Databas/stockholms-aldre-byggnadsritningar/Sok

Stockholms stadsarkiv (SSA).
Fastighetsregister 1675–1875
https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/?template=view_post&id=153

Stockholms stadsarkiv (SSA).
Holms tomtbok, Södra förstaden östra 1674
https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/bildarkiv/Egenproducerat/atlas/holm/Holms-tomtbok-1674public.pdf

Stockholms stadsarkiv (SSA).
Järnbärareämbetets i Stockholm arkiv (se/ssa/0066/22),
Inledning till arkivförteckning 1976 (D 6)
https://stadsarkivet.stockholm/hitta-i-arkiven-gamla/om-skraarkiv/alla-skraarkiv/

Stockholms stadsarkiv (SSA).
Mantalsuppgifter 1800-tal
https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/Databas/mantalsuppgifter-1835-1845-1860-och-1870/Sok

Stockholms stadsarkiv (SSA).
Rotemansarkivet 1878–1926
https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/Rotemannen2012/Search.aspx

Stockholms stadsmuseum (SSM).
Sankt Erikssamlingen.
Unikt dokument ID 10077819_glasbruket_ovra_sodermalm_STERIK.pdf
http://digitalastadsmuseet.stockholm.se/fotoweb/archives/5004-Dokument-och-publikationer/?961=03K.+S%3At+Erikssamlingen

**Kartor**

Holms tomtbok, Södra förstaden östra 1674
Kvarteret Öfre Glasbruket, kartblad 34
Stockholms stadsarkiv (SSA)
https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/bildarkiv/Egenproducerat/atlas/holm/Holms-tomtbok-1674public.pdf

Tomtkarta över Katarina och Maria på Södermalm 1723
Upphov: Petrus Tillaeus.
Stockholms stadsarkiv (SSA).
Stadsingenjörskontorets detaljkartor/församlingsritningar KAT 152–153.

Atlas öfver Stockholm 1885
Kartblad 4
Upphov: A. R. Lundgren, Herman Markman
Stockholms stadsarkiv (SSA)
Stockholms stadsarkivs kartsamling NS 442, SE/SSA/0234/J 4 A:12 Atlas öfver Stockholm upprättad och utgifven af A. R. Lundgren år 1885, (Karta i 13 blad) Kartblad 4

1863 års karta över Stockholm
Blad 29/38.
Digitala stadsmuseet.
Unikt dokument ID: 10093845_SSM_KARTOR_0027_S09_29.tif.
CC: License: BY

## Administrativa uppgifter

| | |
|---|---|
| Arkeologikonsults projektnr: | 2984 |
| Slussenprojektets benämning: | Delrapport 5 |
| Uppdragsgivare: | Länsstyrelsen i Stockholm |
| Länsstyrelsens diarienr: | 4311-22393-2013 |
| Länsstyrelsens beslutsdatum: | 2016-03-18 |
| Uppdragsnr i KMR: | 201800287 |
| Företagare: | Stockholms Stad |
| | |
| Län: | Stockholm |
| Kommun: | Stockholm |
| Socken: | Stockholm |
| Fastighetsbeteckning: | Södermalm 7:78 |
| Lämningsnr, KMR: | L2015:7789 |
| | |
| Typ av undersökning: | Schaktningsövervakning |
| Utförandetid fältarbete: | 26/11–9/12, 17–18/12 2019, 8–17/1 2020 |
| | |
| Koordinatsystem: | SWEREF99 18 00 |
| Höjdsystem: | RH 2000 |
| | |
| Projektledare: | Peter Sillén |
| Fältarkeologer: | Peter Sillén, Johan Carlsson och Philip Tonemar |
| Rapportansvarig: | Peter Sillén |
| Layout: | Medea Nyström Huuva |
| Kvalitetssäkring: | Michel Carlsson och Philip Tonemar |
| | |
| Fynd: | Fynd tilldelas Stadsmuseet i Stockholm.<br>Gallrade fynd redovisas i bilaga 2, 3 och 5. |

# Bilaga 1. PM med anledning av rivning

Stadsdel Södermalm
Kvarter Glasbruket övre 2
Adress Lilla Glasbruksgatan 21-23

P.M. med anl. av förestående rivning av rubr. fastighet.

Byggnadsår okänt. Ritn. från 1778 på en en-vånings nybyggn.
Byggherre finns gällande rubr. tomt men samband mellan denna
Arkitekt byggn. och nuv, kan ej spåras.
Ritn. BNA 1778/46 2 fotostatneg. av ritn.
Uppm.ritn. 3 st. utförda av G.och S.Fogde maj 1960
Foto G.Fogde maj 1960 ( 7 st. neg.jämte kopior)

Beskrivning

Exteriör: Fasaderna på nr.19 och 23 var svfärgade i mörk lejongul slätputs med bruna snickerier. Taket brutet och lagt med enkupigt tegel. Husen uppförda i en våning med inredd vind.

Interiör: -

Tillvaratagget: Intet tillvaratagget

Övr.anm. Inventeringen utförd 1960 av B.Englund och G.Fogde

Stockholm den 25/10 1965

S. Rahm

S.Rahm

A 176/65
F 2235 4-6

# Bilaga 2. Keramikanalys

Mikael Johansson, ARKEO keramikanalyser

Det keramiska fyndmaterialet från Klevgränd innehåller 260 keramikskärvor. I materialet finns, trots den blygsamma fyndmängden, en bred variation av godstyper och importkärl från ett flertal länder. Tidsmässigt härrör keramiken från 1700-talet och 1800-talets första hälft, möjligen kan en del keramik vara från 1600-talets senare del.

**Keramikkärl**

När det gäller keramikkärlen är den största fyndgruppen fat, skålar, förvaringskrukor och trebensgrytor tillverkade i yngre rödgods, totalt finns 150 skärvor. De flesta av dessa kärl är sannolikt tillverkade lokalt men det finns också kärl från Nederländerna (F:4708:206:26) och från Tyskland (F:4708:206:2).

I det övriga fyndmaterialet finns en blandad uppsättning av bordskärl. Exempelvis tallrikar, fat och dryckeskrus i fajans (F:4708:206:12–14), kinesiska porslinstallrikar/fat (F:4708:206:5–6) och tallrikar/fat och koppar i flintgods (F:4708:206:3 och 11).

Större delen av flintgodskeramiken lär vara tillverkad vid Rörstrand eller Marieberg i Stockholm men det finns också engelska kärl av typen *”Annular Ware/Factory-made slipware”* (F:4708:206:10), en speciell typ av dekorerat flintgods populärt kring sekelskiftet 1800 och några årtionden in på det seklet. Från England kommer också fat i stengods med formpressad reliefdekor (F:4708:206:4), tillverkade kring 1700-talets mitt. Det finns ytterligare en kärl från England och det är en mugg med en vågmönstrad och marmorerad dekor (F:4708:206:1), så kallat *”Staffordshire-Type Slipware”* från sent 1600-tal eller 1700-talet.

Krukor, krus och mineralvattenflaskor från Tyskland är något annat som också finns bland fynden (Fnr 4708:206:16–19). Andra importkärl är en flaska från Portugal (F:4708:206:22) samt som tidigare nämnts diverse kärl från Nederländerna (F:4708:206:15, 20, 26).

| Fyndnummer | Formtyp | Datering | Godstyp | Tillverkningsplats |
|---|---|---|---|---|
| 4708:206:1 | Mugg/Krus | Ca 1675–1775 | Blyglaserat lergods - Staffordshire-Type Slipware | England |
| 4708:206:2 | Fat | Ca 1700–1775 | Yngre rödgods | Tyskland - Niederrhein |
| 4708:206:3 | Tallrik | Ca 1770–1800 | Flintgods | Sverige - Rörstrand/Marieberg |
| 4708:206:4 | Fat | Ca 1740–1770 | Stengods | England - Staffordshire-typ |
| 4708:206:5 | Tallrik/Fat | Ca 1720–1800 | Porslin | Kina |
| 4708:206:6 | Tallrik/Fat | Ca 1730–1800 | Porslin | Kina |
| 4708:206:7 | Kopp + Fat | Ca 1800–1850 | Flintgods | Sverige |
| 4708:206:8 | Kopp + Fat + Burk mm | Ca 1790–1850 | Flintgods | Sverige |
| 4708:206:9 | Kopp + Fat | Ca 1800–1850 | Flintgods | Sverige/England |
| 4708:206:10 | Skål | Ca 1790–1840 | Flintgods - Annular Ware/Factory-made slipware | England |
| 4708:206:11 | Tallrik mm | Ca 1770–1860 | Flintgods | Sverige/England |
| 4708:206:12 | Krus | Ca 1675–1750 | Fajans | Nederländerna |
| 4708:206:13 | Tallrik/Fat | Ca 1700–1775 | Fajans | Sverige/Nederländerna |
| 4708:206:14 | Tallrik/Fat mm | Ca 1675–1800 | Fajans | Sverige/Nederländerna |
| 4708:206:15 | Fat/Skål | Ca 1675–1750 | Majolika | Nederländerna |
| 4708:206:16 | Mineralvattenflaska | Ca 1700–1800 | Stengods | Tyskland |
| 4708:206:17 | Krus - Bartmann | Ca 1700–1800 | Stengods | Tyskland |
| 4708:206:18 | Kruka/Krus | Ca 1700–1850 | Stengods | Tyskland - Westerwald mm |
| 4708:206:19 | Mineralvattenflaska | Ca 1700–1850 | Stengods | Tyskland |
| 4708:206:20 | Skål/Potta? | Ca 1650–1750 | Yngre vitgods | Nederländerna |
| 4708:206:21 | Kanna? | Ca 1500–1700? | Yngre svartgods | Tyskland? |
| 4708:206:22 | Flaska | Ca 1550–1700 | Oglaserat rött lergods - Merida typ | Portugal |
| 4708:206:23 | Trebensgryta | Ca 1600–1750 | Yngre rödgods | Sverige |
| 4708:206:24 | Kruka mm | Ca 1650–1850 | Yngre rödgods | Sverige |
| 4708:206:25 | Kruka + Trebensgryta | Ca 1600–1800 | Yngre rödgods | Sverige |
| 4708:206:26 | Trebensgryta mm | Ca 1600–1750 | Yngre rödgods | Nederländerna |
| 4708:206:27 | Fat | Ca 1775–1850 | Yngre rödgods | Sverige |
| 4708:206:28 | Fat + Skål | Ca 1700–1800 | Yngre rödgods | Sverige |
| 4708:206:29 | Skål | Ca 1700–1825 | Yngre rödgods | Sverige |
| 4708:206:30 | Fat + Skål | Ca 1675–1850 | Yngre rödgods | Sverige |
| 4708:206:31 | Blomkruka | Ca 1700–1850 | Oglaserat rött lergods | Sverige? |

***Figur 1.*** Översikt av keramikfynden från Klevgränd.

# Bilaga 3. Kakel från Klevgränd

Philip Tonemar, Arkeologikonsult

Vid undersökningarna på Klevgränd vid Slussen tillvaratogs sammanlagt 8 fyndposter med kakel innehållande totalt 22 fragment med en sammanlagd vikt av cirka 2,9 kg. Det påträffades också två fyndposter av taktegel. Syftet med analysen har varit att datera och bestämma typen av kakel, dess ursprungliga utseende och om möjligt även dess proveniens. Dateringen avser kaklets tillverkningstid och grundas på den karakteristika materialet uppvisar, till exempel avseende godstyp, form, glasyr, färg, storlek, dekor och tillverkningsmetod. Samma parametrar ligger till grund för bestämningen av kakeltypen.

**Ugnskakel**

Det äldsta kaklet i materialet kommer från grönglaserat reliefkakel av 1600-talstyp (F:4708:238:1). Kaklen är tillverkade i hög relief i uteslutande växtmotiv i form av rankor och bladverk. Samtliga fyra fragment har förmodligen tillhört samma ugn och är tillverkade under 1600-talet, förmodligen under decennierna runt 1600-talets mitt.

Under 1700-talet kom kakelugnen att förändras, bladen fick en mer enhetlig storlek, ugnsformen förändrades och så även dekoren. Från 1700-talets första hälft finns ett fragment av ett vitt tennglaserat kakel med blått figurativt landskapsmåleri (F:4705:240:5). Typen var starkt influerad av det holländska måleriet från bland annat Delft och blev mycket populär. Kakeltypen tillverkades under en kort period under 1700-talets första hälft. Framför allt under decennierna efter 1720-talet. Från 1700-talets första hälft finns också ett fragment av ett hörnkakel med spiralvriden kolonnett (F:4705:240:1). Kaklet är typiskt för perioden kring 1700-talets första fjärdedel men tillverkades troligen fortsatt fram till 1700-talets mitt. Under perioden är dock det helt plana grönglaserade kaklet förhärskande. Från undersökningen framkom flera fragment av blad och lister från grönglaserade 1700-talsugnar (F:4708:206:32, F:4708:238:1). De vita ugnarna med blått måleri fortsatte att tillverkas under hela 1700-talet men motiven förändrades och runt sekelskiftet 1800 blev den helvita kakelugnen totalt dominerande. Från undersökningen finns flera fragment från kakelugnar typiska för perioden efter 1800-talets mitt (Fnr 4705:240:2–4), samtliga är förmodligen tillverkade i Stockholm.

**Taktegel**

I materialet finns även två klackar från enkupiga vingtegel. Den ena stämplad med ”IF” (F:4708:239:28) och den andra stämplad med ett ”G” eller ”9” (F:4708:239:29). Båda är av okänd tillverkare men taktegel med samma eller liknande stämplar har framkommit tidigare i Södermanland vilket ändå tyder på en relativt närliggande tillverkning. Båda typerna har påträffats i Botkyrka och i Stockholm (Geber 1986:184).

**Referenser**

Geber, S. 1986. ’Taktegelstämplar i Södermanland. Resultat av en inventering gjord 1983–1985.’ Ingår i: *Sörmlandsbygden 1986. Södermanlands hembygdsförbunds årsbok.* 54 årgången. Nyköping.

| Fynd-nummer | Sak-ord | Gods-typ | Till-verknings-plats | Datering | Typ | Del | Glasyrtyp | Utv. färg | Märkning | Dekor-form | Dekor-mönster | Antal fragment | Vikt (g) | Gallrat |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| 4705:240:1 | Ugns-kakel | Rött lergods | Sverige | Ca 1700–1750 (1700–1725) | Rumpkakel | Hörn-kakel | Blyglasyr | Grön | | Spiralvri-den ko-lonnett i hörn | | 1 | 93 | X |
| 4705:240:2 | Ugns-kakel | Gult lergods | Stockholm | Ca 1840–1900 (1840–1875) | Rumpkakel | Blad | Tennglasyr | Vit | | | | 1 | 260 | X |
| 4705:240:3 | Ugns-kakel | Gult lergods | Stockholm | Ca 1870–1920 (1890–1910) | Rumpkakel | Blad | Tennglasyr | Vit, Grön | | Målad | Blommor, blad | 1 | 36 | X |
| 4705:240:4 | Ugns-kakel | Gult lergods | Stockholm | Ca 1820–1875 (1830–1860) | Rumpkakel | Fris, hörnkakel, krön | Tennglasyr | Gråvit | | Relief | Rankor, blad, bårder, listverk | 2 | 1421 | |
| 4705:240:5 | Ugns-kakel | Rött lergods | | Ca 1720–1775 (1720–1750) | Rumpkakel | Blad | Tennglasyr | Vit, Blå | | Målad | Figarativ, natur | 1 | 53 | |
| 4708:206:32 | Ugns-kakel | Rött lergods | Sverige | Ca 1700–1800 | Rumpkakel | List | Blyglasyr | Grön | | Plan | | 4 | 219 | |
| 4708:206:33 | Ugns-kakel | Rött lergods | | Ca 1600–1700 | Rumpkakel | Blad | Blyglasyr | Grön | | Relief | Bladverk, blommor | 4 | 185 | |
| 4708:238:1 | Ugns-kakel | Rött lergods | Sverige | Ca 1700–1800 | Rumpkakel | Rump, kant, blad | Blyglasyr | Grön | | Plan | | 8 | 720 | |
| 4708:239:28 | Tak-panna | Rött lergods | Sverige | Ca 1800–1900 | Enkupigt vingtegel | Kupa, klack | Oglaserad | | “IF” | | | 1 | 382 | |
| 4708:239:29 | Tak-panna | Rött lergods | Sverige | Ca 1800–1900 | Enkupigt vingtegel | Kupa, klack | Oglaserad | | “G” eller “9” | | | 1 | 477 | |

***Figur 1.*** Fyndlista för kakel från Klevgränd.

# Bilaga 4. Kritpipsrapport
# för kvarteret Glasbruket övre 43, 44 (2), Slussen, Stockholm

Arne Åkerhagen

**4708:239:1**
Svensk fragmentarisk riksvapenpipa med olika kryssdekor under lejonens fotplattor, vänstra med 6 kryss och högra med 2 kryss. Första funna exemplaret i Sverige. Trolig tillverkare Matias Nyberg, verksam i Stockholm 1755–1797.
N12,6. R2,5.

**4708:239:2**
Svensk pipa av engelsk typ med reliefdekor krönt "Vasakärve" och klack/sporre med krönt "A/O". Tillverkad av Anders Örnbeck, verksam i Stockholm 1751–1760.
46x23,1x15,8. N12,9. R2,4.

**4708:239:3**
Engelsk pipa med hjärtklack med dekoren "I/B" på klackens sidor Tillverkad i London 1680–1720.
N16,1. R2,5.

**4708:239:4**
Skaftbit av holländsk pipa med klackmärke "EB". Tillverkad av Evert Bird från Amsterdam, 1660–1670. Han var son till engelsmannen Edward Bird som kom till Amsterdam från Surrey i England 1632. Ett vanligt fynd i Sverige.
D11,2. R3,2.

**4708:239:5**
Skaftbit av holländsk pipa med klackmärke krönt "Passare". Tillverkad av Cornelis Janssz. de Vriend, verksam i Gouda 1670–1680.
R2,2.

**4708:239:6**
Fragment av holländsk pipa med skadat klackmärke "10", Trolig tillverkare Jan Olivierse Kuijnenbrouck, verksam i Gouda 1692–1710.
R2,1.

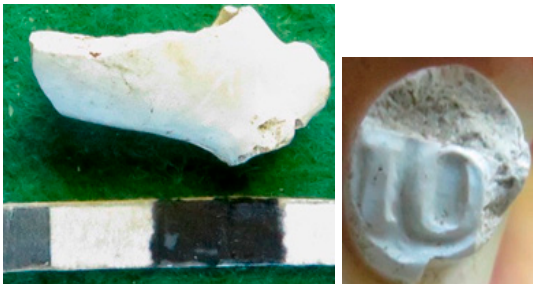

**4708:239:7**
Holländsk odekorerad pipa med ett oläsbart klackmärke. 1710–1730.
46,0x22,6x18,6. N12,2. D8,6. R2,5.

**4708:239:8**
Fragment av engelsk pipa med extra kraftig klack från 1680–1710.
N16,4. Klack 11,4x13,3.

**4708:239:9**
Fragmentarisk holländsk pipa med svårläst klackmärke troligen krönt "Hammare", tillverkare Tobias Sonnevelt, verksam i Gouda 1692–1716.

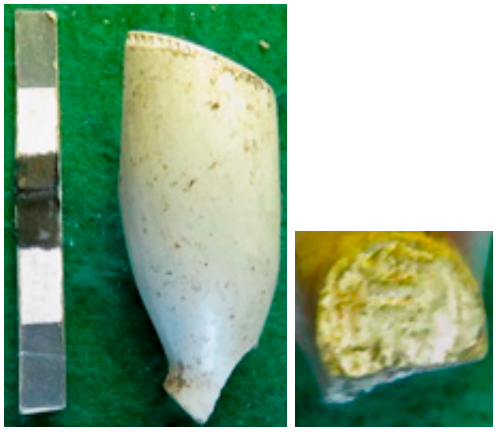

**4708:239:10**
Fragment av holländsk pipa med klackmärke krönt "EB" och skråmärke med S. Okänd mästare 1710–1720.

**4708:239:11**
Fragment av holländsk pipa med klackmärke krönt "GN". Tillverkad av flera okända mästare i Gouda 1700–1850.

**4708:239:12**
Fragment av holländsk pipa med klackmärke “IHS”. 1705–1720.

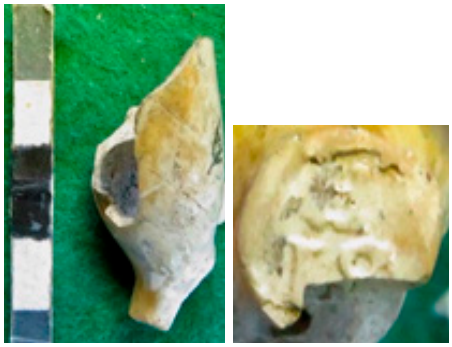

**4708:239:13**
Fragment av holländsk pipa med klackmärke “Gelderlands vapen”. 1703–1712.

**4708:239:14**
Skaftbit av holländsk pipa med klackmärke krönt “VD”. Trolig tillverkare Jan van Doorn, verksam i Gouda 1710–1735.
D7,9. D2,1.

**4708:239:19**
Fragmentarisk holländsk pipa med klackmärke krönt gryta, tillverkad av Pieter Benjamin Lend verksam 1730–1779.
47,1X21,4X17,2. N10,2.D6,5. R2,2.

**4708:239:20**
Fragment av svensk pipa Tillverkad vid Olof Forsbergs Pipfabrik i Stockholm med dubbelt klackmärke, på klackens sidor ”Hjärta” och i botten ”5-uddig blomma”, 1739–1759. Första exemplaret som hittats i Sverige. Troligen har klackmärket gjorts av misstag eller av en lärling.
N13,1. R2,3.

**4708:239:21**
Fragment av holländsk pipa med klackmärke krönt “56”, tillverkad av Jacob Noot, verksam i Gouda 1692–1732.

**4708:239:22**
Skaftbit av svensk pipa tillverkad av Peter Wiberg verksam i Stockholm 1773–1776. Han var en av dem som trodde att kritpipstillverkningen var ett gott levebröd, men efter tre år i branschen gav han upp. Detta skaftfragment är det första hittade tillverkat av honom.
D8,1. R2,6.

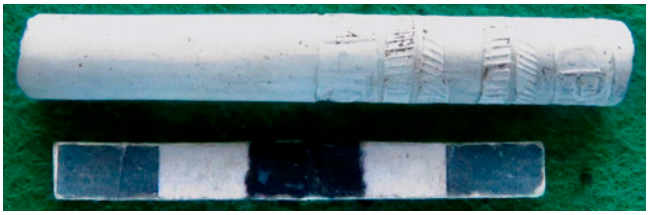

**4708:239:23**
Holländsk pipa med namnstämpel. 1695–1895.
D7,4. R2,4.

**4708:239:24**
Holländsk pipa med namnstämpel. 1695–1895.
D7,5. R2,3.

**4708:239:25**
Holländsk spiralformat skaft. 1690–1730.
D7,6. R2,4.

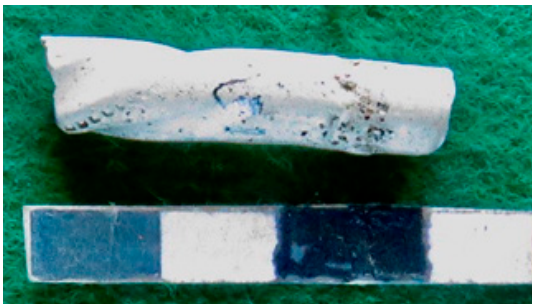

**4708:239:26**
Troligt svenskt skaft med banddekor "STOCKHOLM"
D7,9. R2,2.

**4708:239:27**
Holländsk skaftbit med kryssdekor. Munstycksbit.
R2,5.

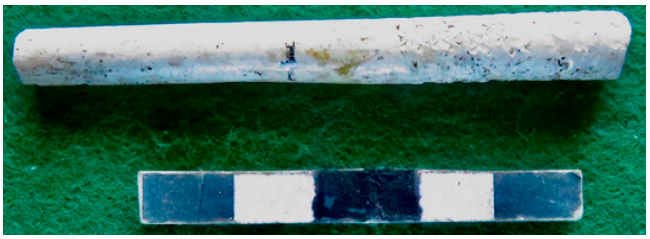

# Bilaga 5. Fyndlista för övriga fynd

| Fyndnr | Objekt | Definition | Material | Antal | Fragment | Vikt, g | Del | Beskrivning | Gallrad |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| 4708:207:1 | Kärl | Dricksglas | Glas | 1 | 2 | 5,00 | | Graverat gustavianskt dricksglas från 1772–1809 i klarglas. | |
| 4708:207:2 | Kärl | Flaska | Glas | 1 | 1 | 17,00 | Sigill | Grönt sigill på flaska/butelj från Björknäs glasbruk från 1736–1786. | |
| 4708:207:3 | Planglas | Fönsterglas | Glas | 16 | 16 | 57,50 | | Grönt fönsterglas samt ett fragment i klarglas. | x |
| 4708:207:4 | Kärl | Flaska | Glas | 23 | 23 | 517,00 | | Botten- och bukdelar från gröna och bruna flaskor/buteljer. | x |
| 4708:207:5 | Kärl | Vinglas | Glas | 2 | 2 | 34,00 | | Två fragmenterade vinglas i klarglas från sekelskiftet 1800 (ca 1775–1825). | |
| 4708:207:6 | Kärl | Flaska | Glas | 1 | 1 | 21,00 | Mynning, hals, buk | Liten, ljusgrön flaska med utsvängd mynning, kort hals och tillplattad buk. 1800-talets första hälft. | |
| 4708:207:7 | Kärl | Butelj | Glas | 4 | 4 | 193 | Mynning, hals | Fyra flaskhalsar i grönt glas. Ca 1775–1825. | |
| 4708:207:8 | Kärl | Flaska | Glas | 1 | 1 | 24,6 | Botten | Bottenbit till en liten, cylindrisk, grön medicinflaska. Ca 1750–1850. | |
| 4708:207:9 | Kärl | Dricksglas | Glas | 1 | 1 | 34 | Botten | Botten till ett slätt dricksglas i klarglas. Ca 1750–1850. | |
| 4708:207:10 | Kärl | Flaska | Glas | 1 | 1 | 6,5 | Mynning | Mynningsbit till liten, grön flaska. 1800-talets första hälft. | |
| 4708:207:11 | Kärl | Odefinierat | Glas | 1 | 1 | 4,7 | | Litet fragment av obestämt glas. | |
| 4708:207:12 | Kärl | Vinglas | Glas | 1 | 1 | 2,2 | Buk | Fragment av tunt vin- eller möjligen dricksglas. | x |
| 4708:207:13 | Kärl | Odefinierat | Glas | 1 | 1 | 1,2 | | Vågig relief i tunt klarglas. | |
| 4708:207:14 | Kärl | Odefinierat | Glas | 1 | 1 | 1,8 | | Obestämt klarglas. Möjligen vinglas eller dricksglas. | |
| 4708:207:15 | Kärl | Kluckflaska | Glas | 1 | 1 | 5,2 | | Ett fragment av en s.k. kluckflaska. Ca 1625–1750. | |
| 4708:239:1 | Pipa | Kritpipa | Lera | 1 | 1 | 13,00 | Huvud | Svensk fragmentarisk riksvapenpipa med olika kryssdekor under lejonens fotplattor, vänstra med 6 kryss och högra med 2 kryss. Första funna exemplaret i Sverige. Trolig tillverkare Matias Nyberg, verksam i Stockholm 1755–1797. R2,5. | |
| 4708:239:2 | Pipa | Kritpipa | Lera | | | | | Svensk pipa av engelsk typ med reliefdekor krönt "Vasakärve" och klack/sporre med krönt "A/O". Tillverkad av Anders Örnbeck, verksam i Stockholm 1751–1760. N12,9. R2,4. | |
| 4708:239:3 | Pipa | Kritpipa | Lera | 1 | 1 | 11,30 | Huvud | Engelsk pipa med hjärtklack med dekoren "I/B" på klackens sidor Tillverkad i London 1680–1720. R2,5. | |
| 4708:239:4 | Pipa | Kritpipa | Lera | 1 | 1 | 7,20 | Skaft | Skaftbit av holländsk pipa med klackmärke "EB". Tillverkad av Evert Bird från Amsterdam, 1660–1670. Han var son till engelsmannen Edward Bird som kom till Amsterdam från Surrey i England 1632. Ett vanligt fynd i Sverige.D11,2. R3,2. | |
| 4708:239:5 | Pipa | Kritpipa | Lera | 1 | 1 | 1,90 | Skaft | Skaftbit av holländsk pipa med klackmärke krönt "Passare". Tillverkad av Cornelis Janssz. de Vriend, verksam i Gouda 1670–1680. | |

Bilaga 5, forts. Fyndlista för övriga fynd

| Fyndnr | Objekt | Definition | Material | Antal | Fragment | Vikt, g | Del | Beskrivning | Gallrad |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| 4708:239:6 | Pipa | Kritpipa | Lera | 1 | 1 | 2,50 | Huvud | Fragment av holländsk pipa med skadat klackmärke “10”, Trolig tillverkare Jan Olivierse Kuijnenbrouck, verksam i Gouda 1692–1710. | |
| 4708:239:7 | Pipa | Kritpipa | Lera | 1 | 1 | 11,00 | Huvud | Holländsk odekorerad pipa med ett oläsbart klackmärke. 1710–1730. N12,2. D8,6. R2,5. | |
| 4708:239:8 | Pipa | Kritpipa | Lera | 1 | 1 | 7,30 | Huvud | Fragment av engelsk pipa med extra kraftig klack från 1680–1710. Klack 11,4x13,3. | |
| 4708:239:9 | Pipa | Kritpipa | Lera | 1 | 1 | 5,20 | Huvud | Fragmentarisk holländsk pipa med svårläst klackmärke troligen krönt “Hammare”, tillverkare Tobias Sonnevelt, verksam i Gouda 1692–1716. | |
| 4708:239:10 | Pipa | Kritpipa | Lera | 1 | 1 | 2,80 | Huvud | Fragment av holländsk pipa med klackmärke krönt “EB” och skråmärke med S. Okänd mästare 1710–1720. | |
| 4708:239:11 | Pipa | Kritpipa | Lera | 1 | 1 | 3,30 | Huvud | Fragment av holländsk pipa med klackmärke krönt “GN”. Tillverkad av flera okända mästare i Gouda 1700–1850. | |
| 4708:239:12 | Pipa | Kritpipa | Lera | 1 | 1 | 4,10 | Huvud | Fragment av holländsk pipa med klackmärke “IHS”. 1705–1720. | |
| 4708:239:13 | Pipa | Kritpipa | Lera | 1 | 1 | 4,30 | Huvud | Fragment av holländsk pipa med klackmärke “Gelderlands vapen”. 1703–1712. | |
| 4708:239:14 | Pipa | Kritpipa | Lera | 1 | 1 | 5,20 | | Skaftbit av holländsk pipa med klackmärke krönt “VD”. Trolig tillverkare Jan van Doorn, verksam i Gouda 1710–1735. D7,9. D2,1. | |
| 4708:239:15 | Pipa | Kritpipa | Lera | 2 | 2 | 4,80 | Huvud | | |
| 4708:239:16 | Pipa | Kritpipa | Lera | 5 | 5 | 19,80 | Huvud | | |
| 4708:239:17 | Pipa | Kritpipa | Lera | 17 | 17 | 49,90 | Skaft | Ornerade med banddekor; rill-, punkt- och ögonband. | |
| 4708:239:18 | Pipa | Kritpipa | Lera | 84 | 84 | 258,40 | Skaft | Oornerade skaft. | x |
| 4708:239:19 | Pipa | Kritpipa | Lera | 1 | 1 | 11,3 | Huvud | Fragmentarisk holländsk pipa med klackmärke krönt gryta. Tillverkad av Pieter Benjamin Lend verksam 1730–1779. 47,1X21,4X17,2. N10,2.D6,5. R2,2. | |
| 4708:239:20 | Pipa | Kritpipa | Lera | 1 | 1 | 8,6 | Huvud | Fragment av svensk pipa tillverkad vid Olof Forsbergs Pipfabrik i Stockholm med dubbelt klackmärke, på klackens sidor ”Hjärta” och i botten ”5-uddig blomma”, 1739–1759. Första exemplaret som hittats i Sverige. Troligen har klackmärket gjorts av misstag eller av en lärling. N13,1. R2,3. | |
| 4708:239:21 | Pipa | Kritpipa | Lera | 1 | 1 | 2,9 | Huvud | Fragment av holländsk pipa med klackmärke krönt “56”, tillverkad av Jacob Noot, verksam i Gouda 1692–1732. | |
| 4708:239:22 | Pipa | Kritpipa | Lera | 1 | 1 | 4,9 | Skaft | Svensk skaftbit tillverkad av Peter Wiberg verksam i Stockholm 1773–1776. Han var en av dem som trodde att kritpipstillverkningen var ett gott levebröd, men efter tre år i branschen gav han upp. Detta skaftfragment är det första hittade tillverkat av honom. D8,1. R2,6. | |

Bilaga 5, forts. Fyndlista för övriga fynd

| Fyndnr | Objekt | Definition | Material | Antal | Fragment | Vikt, g | Del | Beskrivning | Gallrad |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| 4708:239:23 | Pipa | Kritpipa | Lera | 1 | 1 | 4,5 | Skaft | Holländsk pipa med namnstämpel. 1695–1895. D7,4. R2,4. | |
| 4708:239:24 | Pipa | Kritpipa | Lera | 1 | 1 | 4,4 | Skaft | Holländsk pipa med namnstämpel. 1695–1895. D7,5. R2,3. | |
| 4708:239:25 | Pipa | Kritpipa | Lera | 1 | 1 | 1,4 | Skaft | Holländsk spiralformat skaft. 1690–1730. D7,6. R2,4. | |
| 4708:239:26 | Pipa | Kritpipa | Lera | 1 | 1 | 4,3 | Skaft | Troligt svenskt skaft med banddekor "STOCKHOLM". D7,9. R2,2. | |
| 4708:239:27 | Pipa | Kritpipa | Lera | 1 | 1 | 3,3 | Skaft | Holländsk skaftbit med kryssdekor. Munstycksbit. R2,5. | |

# Bilaga 6. Kontextbeskrivningar

| Nr | Objekt | Definition | Längd m | Bredd m | Höjd/djup/ tjocklek m | Observationer | Tolkningar |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| 4700 | Konstruktion | Stenmur | 3,00 | 0,90 | 1,90 | Muren låg i stor nivåskillnad mot gatan i Klevgränd. Den Ö delen av muren bestod huvudsakligen av murade stenar med kalkbruk. Stenstorlek: 0,1-0,4 m. Enstaka murade tegelstenar fanns kvar i N övre delen på stenmuren. Den V sidan var murad med tegel på grundstenar som låg i ett skift i botten. Muren var delvis skadad av ett betongstag (RS 4702) till betongmuren söder därom. Ett cirka 1,6 meter tjockt bärlager med sand var påfört från murens översta del upp till Klevgränd. Murens toppmått: 28,6 m ö.h. bottenmått: 26,7 m ö.h. | Källarmur till hus som legat vid Lilla Glasbruksgatan 23 (Klevgränd). |
| 4701 | Störning | Betongmur | 17,25 | 0,70–1,90 | | Sammanbyggd i öster med stenmur KK 4703. | Betongmur klädd med ett yttre skikt med sten. |
| 4702 | Störning | Betongbalk | 3,00 | 0,50 | | | Snedställd betongbalk över stenmur 4700. |
| 4703 | Konstruktion | Stenmur | 14,00 | 0,60 | | Kallmurad stenmur som monterades ner för att återställas efter arbetet med ventilationsschaktet. | Stenmur med borrhål i stenarna tillkommen efter 1750. |
| 4704 | Störning | | 37,70 | | | Spontning längs med Klevgränd. | Rörspont med svetsade plåtar. |
| 4705 | Lager | Raseringslager | 2,00 | 1,70 | 1,00 | Stört av sentida utfyllnad av sand i V. | Raseringslager upp mot tegelmur 4700. |
| 4708 | Lager | Utfyllnadslager | 7,00 | 2,30 | 0,50–1,30 | Lagret låg i slänt mot norr mellan spont och stenmur KK 4703. Innehöll en hel del keramik, en del kritpipor och glas samt enstaka kakel, takpannor och en huggen sandsten (0,46x0,22x0,2 m), ett fåtal spikar, en del djurben. Tjockleken gick från cirka 0,5 m i N till 1,3 m i S vilket berodde på den banta sluttningen. | Utfyllnadslager. |
| 4709 | Konstruktion | | 3,30 | 1,00 | 0,50 | Stenmur i ett skift murad mot berghäll. Murad med cement. | Recent stenmur. |
| 4710 | Störning | Betongplatta | | | | Två betongplattor längs med betongmur 4701. 4,15x1,60 m respektive 1,85x1,60 m stor. | Betongplattor. |
| 4711 | Lager | Utfyllnadslager | 1,90 | 1,30 | 0,20 | Innehöll enstaka fragment av tegel. | Utfyllnadslager. |
| 4712 | Lager | | 3,80 | 1,70 | 0,20 | Ren sand utan kulturpåverkan direkt på berget. | Icke-antropogent lager. |
| 4713 | Störning | | 4,00 | 3,00 | 1,50 | Stenstorlek cirka 0,2-0,8 meter. | Sprängsten och fyllnadsmassor innanför stenmur 4703. |
| 4714 | Ränna | | 15 | 1 | 0,70–1,00 | Avloppsrör av tegel i ränna nedsprängt i berget från Klevgränd och nerför slänten norrut. | Ränna för avloppsrör under trappan mellan Klevgränd och Glasbruksgatan. Sannolikt fortsatte avloppsröret upp till Katarina kyrkobacke. |

# Bilaga 7. Arkivuppgifter

**Brandkontorets arkiv (BrK)**
http://arkivet.brandkontoret.se/

*1834-56_volym0681-besiktningslista(1837)*
*Kvarteret Glasbruket övre 2 (43, 44)*

Boktryckerikonstförvanten Almström. Mellan Stora och Lilla Glasbruksgatan.

Nr 1. Vid Lilla Glasbruksgatan en stenbyggnad i avseende till markens dosering 1 våning hög åt nämnda gata och 3 åt gården, 21 ¾ alnar lång, 12 ½ bred, innehållande nederst, med ingång från den i norr därom belägna byggnaden nr 2 en källarsvale med bjälktak. I öster därom en välvd källare, med brädvägg avplankad i 2 delar och i väster en källare med panelat tak, alla stängda med trädörrar. Ifrån sist beskrivna källare går stentrappa till den däröver varande våningen, vilken utgör, inom ¾ aln murtjocklek och 3 1/8 alnar höjd, av en förstuga med ett kontor, panelat tak och trägolv, 2 rum med kakelugnar och panelat tak, 1 kök med spis och panelat tak samt inom ett av rummen ett källarkontor. Från förstugan går stentrappa till våningen häröver vilken har ingång från Lilla Glasbruksgatan; innehållande denna våning en förstuga 4 ¼ alnar hög, med trägolv och panelat tak, 3 rum med samma höjd, panelat tak, kakelugnar, fotpaneler, dels papperstapeter, dels målning på muren och från det ena särskild utgång till gatan, samt ett kök, även 4 ¼ alnar högt med spis, panelat tak och ett kontor. Från förstugan går trätrappa till vinden, som med 3 5/8 alnars höjd, är inredd till förstuga med panelat tak och trägolv, 4 rum med kakelugnar och panelat tak samt ett kök med spis, panelat tak och 2 avstängda kontor. Häröver vind på hanbjälkarna, vartill uppgång från sistnämnda förstuga på trätrappa, även stängd med trälucka. Brutet taklag täckt med tegel, 2 fönstertrappor åt gatan och 2 dylika åt gården klädda med järnplåtar, varav jämväl, veck, fot, hörngarnering och skorstensbeslag.

Nr 2. I norr därom och åt gårdssidan en byggnad av trä med 7 st stenpelare av ½ alns tjocklek och trägavlar, 22 alnar lång 5 5/8 alnar bred: inuti vilken byggnad 2 st bodar och en gång, varifrån ingång till källaren under föregående nr 1. Enkelt taklag, täckt med tegel.

Nr 3. Vidare i norr härom, i öster på tomten och vid den öppna planen, plank med inkörsportar 6 ¼ alnar långt.

Nr 4. I norr på tomten en ut- och invändigt panelad timmerbyggning 1 våning hög, 23 ½ alnar lång, 8 ¾ bred med en flygel i vinkel därmed åt öster eller Stora Glasbruksgatan, 10 alnar lång, 8 ¾ bred, även 1 våning hög: innehållande själva huset, med ingång från gården: en förstuga 3 1/8 alnar hög med ett mindre kontor och panelat tak, ett rum med samma höjd, kakelugn och panelat tak, ett kök med spis, bakugn, likaledes 3 1/8 alnar högt, panelat tak och fönster åt förstugan: 1 rum 3 1/8 alnar högt, varuti spis och kakelugnar samt panelade väggar och tak. Flygeln innefattar, med ingång från det först beskrivna rummet uti själva huset: ett rum 3 ¾ alnar högt med kakelugn och panelat tak, 1 förstuga med lika höjd, 2 kontor, panelat tak och utgång på gaveln till gården, samt med särskild ingång från gården, en bod uti vilken en stensatt brunn med lock och trätrappa till vinden, vilken går så väl över själva huset som och över flygeln. Enkelt taklag täckt med tegel.

Nr 5. I väster härom och invid föregående nr 4 av bräder under brädtak, ett avträde 3 ½ alnar långt, 4 brett.

Tomten, fri, innehåller enligt designaten av den 18 oktober 1833 arealiter 914 kvadratalnar.

Summa 66 000 daler.

**Stockholms stadsarkiv (SSA), Fastighetsregister 1675–1875**
https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/?template=view_post&id=153

- Glasbruket större 43?, Märsen kallad. Germundsson, Anders, stalldräng, Jönsdotter, Ingrid. Mantalsskriven 1730, 1731. Glasbruket övre 43, 44 (2).

- 43? Stora Glasbruksgatan? Påhlson, Anders, tröjvävaremästare. Uppbud 1733. Inköpt av spormakaren Johan Norling enligt köpebrev 1733. Glasbruket övre 43, 44 (2).

- Glasbruket större 44? Jönsson, Johan, vindragare, och hans hustru Eriksdotter, Lena. Mantalsskriven 1730, 1731. Glasbruket övre 43, 44 (2).

- Glasbruket? Stora Glasbruksgatan. Paulson, Andreas, tröjvävaremästare. Uppbud 1734. Inköpt av vindragaren Jan Jönsson enligt köpebrev 1734. Glasbruket övre 43, 44 (2).

- Glasbruket övre 43, 44 (2). Paulsson, Anders, tygvävare. Mantalsskriven 1755, 1760. Paulson, Maria, tröjvävarmanufakturistänka. Mantalsskriven 1770.

- Glasbruket övre 43, 44 (2). Stora Glasbruksgatan. Jerfström, Lars, styrman. Uppbud 1774. Inköpt av fabrikör Anders Påhlsons änka Anna Maria Burchhard enligt köpebrev 1774.

- Glasbruket övre 43, 44 (2). Gerström, Lars, kofferdiskeppare. Mantalsskriven 1780.

- Glasbruket övre 43, 44 (2). Hörnet Lilla Glasbruksgatan och Kyrkotrappstigen. Nordstrand, Lars, tobakshandlare. Uppbud 1787. Inköpt av kofferdiskepparen Lars Jerfström och hans hustru Margaretha Jerfström enligt köpebrev 1787.

- Glasbruket övre 43, 44 (2). Hörnet Lilla Glasbruksgatan och Trappstigen. Lindström, Anders, notfiskare. Uppbud 1789. Inköpt av tobakshandlare Lars Nordstrand och hans hustru Maria C. Nordstrand enligt köpebrev 1789.

- Glasbruket övre 43, 44 (2). Hörnet Stora och Lilla Glasbruksgatorna. Lindström, Anders, notfiskareålderman. Boupptеckning 1807.

- Glasbruket övre 43, 44 (2). Lindström, Anders, notfiskare. Mantalsskriven 1790, 1800. Lindström, Elisabeth, notfiskaränka. Mantalsskriven 1810, 1820.

- Glasbruket övre 43, 44 (2) (5/8 delar). Hörnet Stora och Lilla Glasbruksgatan. Lindström, Elisabeth, f. Sandlund. Boupptеckning 1825. 3/8 sonen Johan Lindström.

- Glasbruket övre (2). Hörnet Stora och Lilla Glasbruksgatan. Lindström, Johan, bisittare i notfiskareämbetet. Boupptеckning 1829.

- Glasbruket övre (2). Lindström, Sophia, notfiskaränka. Mantalsskriven 1830.

- Glasbruket övre (2). Almström, Anton Fredric, boktryckarikonstförvant. Mantalsskriven 1839.

- Glasbruket övre (2). Stora och Lilla Glasbruksgatorna. Almström, Sophia, f. Sormonen. Boupptеckning 1851. Denna fastighet har den avlidna erhållit dels i giftorätt och dels i testamente efter sin man i ett föregående gifte notfiskaren Johan Lindström (bou.1829:1:470).

- Glasbruket övre 43, 44 (2 & 3). Lilla Glasbruksgatan 23 & 21. Almström, Anton Fredrik, notfiskareålderman. Boupptеckning 1858.

- Glasbruket övre (2). Mellan Stora och Lilla Glasbruksgatan och en öppen plan. Sundberg, Juliana, mamsell. Å nr 2 uppbud 1859. Mantalsskriven 1863. Fastebrev 1859 å nr 2 & 3. Inköpt av sysslomannen i avlidne notfiskareåldermannen Anton Fredrik Almströms konkurs enligt köpebrev 1859, vilken fastighet Almström tillfallit efter hans 1850 avlidna hustru Sophia Almström f. Sarmunen.

**Mantalslängder 1810**
https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/Databas/mantalslangder-1810/Sok

*Glasbruket övre 43, 44*

Notfiskareänkan Elisabeth Lindström (61). Föreståfiskarekrogen no. 636. Sonen Johan Lindström (22) föreståfiskeriet. Sidenarbeterskan Cath. Bäckström (27). Coopvardiekapten Carl Björklund, vistas utrikes (47). Hustrun Cath. Elisbeth (30). Strumpvävargesällen Petter Möller (52). Hustrun Anna Maria (38) krogen no. 332. Två döttrar (12 & 2). Studenten Eric Hedberg (24). Coopvardiekapten från Wissmar Henric Rompf (61). Sjömansänkan Regina Rosendahl (54).

**Mantalsuppgifter 1835, 1845, 1860 och 1870**
https://sok.stadsarkivet.stockholm.se/Databas/mantalsuppgifter-1835-1845-1860-och-1870/Sok?sidindex=0

*Förteckning till 1835 års mantals- och skattskrivning i Stockholms stad, kvarteret Glasbruket övre no. 2, Lilla Glasbruksgatan 23*

Diversehandlareänka Ingeborg Ullitz (född 1780), idkar krogrättigheterna no. 316. Inneboende hos Ullitz; f.d. skomakargesällen Olof Johan Ström (1805), coopvardieskepparen Joh. Pett. Almström (1794) med pigan Brita Maria Åkerlund (1802), extra ordinarie järnbärare Lars Lundqvist (1802) och extra ordinarie järnbärare Anton Hanson (1801).

Sjöman Anders Kropp (född 1785), hustrun Anna Carolina (1797), sonen Lars Petter (1820), dottern Bottila (1823), dottern Cristina Eugenia (1827), sonen Aron Helie (1830), dottern Ida Seselia (1833).

Matros Erick Dalström (1792), hustrun Maria Lovisa (1790), dottern Lovisa Albertina (1821), konstapel (andre styrman) Johan Erick Boman (1813), sjömannen Carl Norberg (1813), sjömannen Nils Petter Boman (1812).

Järnbärare Anders Wahlström (1806), hustrun Maria (1804), idkar lutfiskhandel, dottern Maria Charlotta (1833), tjänsteflickan Gustafva Ottiliana (1820).

Tunnbindaregesällen Anders Olof Uhrström (1804), hustrun Elisabeth (1796), sonen Carl Erick (1823), sonen Olof Herrman (1831), dottern Theresia Wilhelmina (1833), sonen Gustaf Julius (1834).

Järnbärare Nils Andersson (1794), dottern Anna Catharina (1820), fostergossen Carl Johan Bergström (1829), pigan Carolina Christ. Bergström (1801). Inneboende hos Andersson; änkan J. Ulr. Bergström.

*Förteckning till 1845 års mantals- och skattskrivning i Stockholms stad, kvarteret Glasbruket övre no. 2, Lilla Glasbruksgatan 23*

Notfiskare Anton Fredric Almström (fastighetsägare), boende på kontrakt; instrumentmakargesällen Adolf Gideon Hjertstedt, skomakarmästaren Joh. Gust. Dahlström, bleckslageriarbetaren Gallerade, sjötullsvaktmästaren J. F. Carlberg, kalkmästaren E. H. Arklöf. Utan kontrakt; arbetskarlen Fredric Malmström.

Instrumentmakargesällen Adolf Gideon Hjertstedt (1813), hustrun Gustafwa (1807) idkar krognäring under no. 131, Sonen Gustaf Adolf (1839), dottern Augusta Josephina (1836), dottern Adolfina Carolina Josephina (1836), pigan Sara Lowisa Johansson (1823), dottern Ewa Mathilda Högström (1829). Inneboende hos Hjertstedt; coopvardiesjömannen Olof Victor Boberg.

F.d. livgardist (bleckslageriarbetare) Adolf Fredr. Gallarde (1810), hustrun Maria Charlotta (1807), sonen Fredrick Rudolph (1837), sonen Axel Wilhelm (1840), sonen Frans Adolph (1842), sonen Carl Theodor (1844), dottern Emeli Charolina (1835), fosterdottern Augusta Mathilda Söderström (1830). Inneboende hos Gallarde; syjungfrun Chatarina Dorothea Söderberg.

Sjötullsvaktmästaren Johan Fredrik Carlberg (1816). Inneboende hos Carlberg; vågskrivareänkan Emilia Charlotta Mellgren. (Adress Glasbruket övre no. 2, Stora Glasbruksgatan 36.)

Arbetskarlen Fredric Malmström (1802), hustrun Maria Charlotta (1814), sonen Axel Wilhelm (1833), sonen Hjalmar Ludvig (1839), sonen Carl August (1841), sonen Frans Gustaf (1843).

*Förteckning till 1860 års mantals- och skattskrivning i Stockholms stad, kvarteret Glasbruket övre no. 2, Lilla Glasbruksgatan 23*

Juliana Sundberg (1809) (fastighetsägare), tjänst. Magdalena Gertrud Jakobina Larsson (1834). Hyresgäster: Sergeantsänkan Sofia Albertina Kortman (årshyra 300 riksdaler), kakelugnsmakargesällen A. P. Ramsell (180 riksdaler), korpralsänkan E. C. Bergdahl (80 riksdaler), sjömannen Nils Henricsson (110 riksdaler), arbetskarlen C. J. Svedin (60 riksdaler).

Sergeantsänkan Sofia Albertina Kortman (1804). Inneboende hos Kortman; skådespelaren J. F. Lundgren, boktryckerilärlingen C. A. Kortman. Pigan Anna Lovisa Söderberg mantalsskriven hos trädgårdsdirektör J. Knejd på Gröndahl, Kungl. Djurgården.

kakelugnsmakargesällen Anders Petter Ramsell (1815), hustrun Anna Sophia (1822), sonen Anders Wilhelm (1846), fosterdottern Maria Wilhelmina (1855), pigan Maria Mathilda Hellström (1822). Inneboende hos Ramsell; kakelugnsmakargesällen A. G. Nilsson, kakelugnsmakargesällen A. Swensson, sjömannen E. Blom.

Korpralsänkan Elisabeth Charlotta Bergdahl (1800) idkar lumphandel i detta hus, dottern Lovisa Christina (1826). (Adress Glasbruket övre no. 2, Stora Glasbruksgatan 36.)

Sjömanshustrun Charlotta Catarina Henricsson (1822), dottern Hilda Augusta (1849), tjänsteflickan Chatarina Ulrika Lindberg (1842). (Adress Glasbruket övre no. 2, Stora Glasbruksgatan 36.)

Arbetskarlen Carl Johan Svedin (1818), hustrun Anna Brita född Thorsberg (1814). (Adress Glasbruket övre no. 2, Stora Glasbruksgatan 36.)

*Förteckning till 1870 års mantals- och skattskrivning i Stockholms stad, kvarteret Glasbruket övre no. 2, Lilla Glasbruksgatan 23*

Juliana Sundberg (1809) (fastighetsägare). Hyresgäster: Styckjunkaren C. I. T. Bohlin (årshyra 135 riksdaler), arbetskarlen C. A. Sandström (135 riksdaler), skräddargesällen S. Fryckman (135 riksdaler), mamsell T. A. Björkman (140 riksdaler), fotografen C. Lundelius (90 riksdaler), skräddargesällen E. W. Liljeholm (65 riksdaler), skomakargesällen A. R. Sjöberg (65 riksdaler), arbetskarlen A. Jonsson (115 riksdaler), änkan C. C. Trogen (150 riksdaler).

Styckjunkaren Carl Israel Theodor Bohlin (1832), sonen Carl Theodor (1859), dottern Anna Charlotta (1862), dottern Carolina Josefina (1866), fästekvinna änkan Anna Sofia Schwan (1835), hennes son Jon Carl August Schwan (1853).

Arbetskarlen Carl August Sandström (1828), hustrun Maria Sophia (1827), dottern Johanna Maria (1863). Inneboende hos Sandström; bokbindargesäll Knut Konrad August Skarström.

Skräddargesällen Sven Fryckman (1850), hustrun Ulrika Charlotta (1828), sonen Sven Gustaf (1862), dottern Lovisa Charlotta (1848), dottern Josefina Augusta (1850). Inneboende hos Fryckman; skräddaren Carl Eric Hellman.

Mamsell Teresia Amalia Björkman (1815), systern Emelia Carolina Elisabet (1809), brodern amanuens vid statistiska centralbyrån Carl Oscar Daniel Björkman (1826).

Fotografen Carl Lundelius (1829), hustrun Anna Sofia (1834), sonen Carl (1859), sonen August (1861), sonen Emil (1863), dottern Anna (1859). (Adress Glasbruket övre no. 2, Stora Glasbruksgatan 36.)

Skräddargesällen Erik Vilhelm Liljeholm (1846), hustrun Augusta Vilhelmina (1846), dottern Augusta Olivia (1866). (Adress Glasbruket övre no. 2, Stora Glasbruksgatan 36.)

Skomakargesällen Arvid Richard Sjöberg (1837), hustrun Augusta Sophia (1839). (Adress Glasbruket övre no. 2, Stora Glasbruksgatan 36.)

Änkan Carolina Christina Trogen (1817), biträdet dottern Maria Johanna Carolina (1839). Inneboende hos Trogen; fabriksarbeterskan H. S. Claesson.

**Digitala Stadsmuseet, S:t Erikssamlingen**
http://digitalastadsmuseet.stockholm.se/fotoweb/archives/5004-Dokument-och-publikationer/?961=03K.+S%3At+Erikssamlingen

*Sankt Erikssamlingen, Stockholms stadsmuseum. Unikt dokument ID 10077819_glasbruket_ovra_sodermalm_STERIK.pdf*

Åren 1906–1935 inventerades delar av Gamla stan, Södermalm, Norrmalm, Kungsholmen och vissa byggnader utanför tullarna av Samfundet S:t Erik. Hus som hotades av rivning eller ombyggnad inventerades särskilt. Samlingen innehåller anteckningar, uppmätningar, fotografier och teckningar.

*Södermalm Kv. Glasbruket övre 2. Lilla Glasbruksgatan 23*

Fasad mot Lilla Glasbruksgatan: Bottenvån., 3 fönsteraxlar. Enkel träportal, 1800-talet. Enkel port, 1700-talets slut(?). Fasaddekorering: Slätputs. Fönsteromfattningar i trä, profilerade. Delvis tegeltäkt mansardtak. 2 plåtklädda takkupor.
Fasad mot planen: Bottenvån. och vindsvån., 2 fönsteraxlar.
Fasad mot gården: Bottenvån. och 2 våningar. Taklist trappformigt dragen. 2 plåtklädda takkupor.
Det inre: Kakelugn, rund polykrom dekor, 1700-talets senare hälft.
Å gården: Diverse träbyggnader utan särskilt intresse, 1800-talet.
Ägare: Stockholms stad.

Broman-Essén 1912

*Byggnadsnämndens arkiv. Lilla Glasbruksgatan 23, Glasbruket övre 2, gamla 43, 44*

| | | | |
|---|---|---|---|
| 1778 | L. Gärfström | nyb. 46 | nuvarande hus |
| 1859 | J. Lundberg | uthus enl. ritn. 135 | ” |
| 1860 | dito | salustånd 379 | ” |
| 1862 | dito | fönster över dörr 282 | ” |
| 1871 | dito | skjul 192 | ” |

Arkeologikonsult

SLUSSENPROJEKTET
SCHAKTNINGSÖVERVAKNING
DELRAPPORT 5